

ÇEVRESEL DETERMİNİZMDEN POLİTİK EKOLOJİYE: SON 100 YILDA DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE İNSAN-ÇEVRE COĞRAFYASINDAKİ YAKLAŞIMLAR¹

From Environmental Determinism to Political Ecology: Approaches in Human-Environment Geography in the World and in Turkey during the last 100 Years.

Prof.Dr. Yılmaz ARI*

Özet

Bu çalışmanın amacı, insan-çevre coğrafyasındaki farklı yaklaşımları Anglo-Amerikan ve tarihsel bir perspektifle ortaya koyarak, bunların Türk coğrafyasındaki yansımaları üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Coğrafyanın en yaygın tanımlarından birisi insan ile çevre arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi şeklinde olmaktadır. Bu tanımda geçen ilişki tarihin ilk dönemlerinden geçen yüzyıla kadar hep çevresel etkiler anlamında ele alınmıştır. Ancak son yüzyıl içerisinde hem sosyal, politik ve teknolojik yenilikler hem de bilim felsefesindeki değişimler nedeniyle insan-çevre coğrafyasına çok farklı yorumlamalar getirilmeye başlanmıştır. Başlangıçta çevresel etkilerin hâkimiyetini savunan çevresel determinizme gösterilen ilk tepkiler insanın, çevrenin sunduğu olanaklar içerisinde, kültürel birikimine bağlı olarak farklı seçimler yapabildiği gerçeği üzerine temellendirilmiştir. Kültürel birikim ve adaptasyon yeteneğine vurgu yapan bu Olasıcılık görüşü aynı zamanda kültürel ekolojinin de temelini oluşturmuştur. Özellikle son 50 yıldır insan hareketliliğinin daha önce görülmemiş boyutlarda artması ile çevresel algı ve davranışsal coğrafya daha önceki yaklaşımları gölgede bırakmaya başlamıştır. Diğer taraftan

¹ Bu makale yazarın farklı bölümlerini Ankara Üniversitesi, DTCF'de 27-28 Mart 2015'te yapılan 100. Yılında Türkiye'de Coğrafya Çalıştayında ve Coğrafyacılar Derneği'nin 20-22 Mayıs 2015 tarihinde Ankara'da yapılan yıllık kongresinde sunduğu bildirilerin birleştirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir. Yazının önceki müsveddeleri üzerindeki düzeltme önerileri için Prof. Dr. Abdullah Köse ile Arş. Gör. Yasin Koç'a teşekkür ediyorum.

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. E-mail:yari@balikesir.edu.tr

Dergiye Müracaat Tarihi: 19.12.2016

büyük ölçekli projeler ve kültürel yapılar, çevreyi değiştirici unsur olarak insanı ön plana çıkarmıştır. Bu anlayış bir süre sonra küçük yerel toplumların çevreleri ile ilişkilerinin küreselleşme, bölgesel ve ulusal politikalar ve güç ilişkileri tarafından önemli ölçüde etkilendiğinin anlaşılması ile yerini politik ekolojik yaklaşımlara bırakmıştır. Temelde metodolojik olan bölgesel, yaklaşımları bakımından da çevresel determinist karaktere sahip Türk coğrafyası ise bu farklı paradigmalara anlamlı bir şekilde takip etmekten uzaktır. Bu çalışma bütün bu farklı yaklaşım ve süreçlerin dünya ve Türk coğrafyasındaki etki ve ağırlığını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *insan-çevre coğrafyası, kültürel ekoloji, davranışsal coğrafya, politik ekoloji, Türk coğrafyası.*

Abstract

The purpose of this paper is to investigate the perspectives in human-environment geography with an Anglo-American perspective and evaluate the reflection of these perspectives in Turkish geography with a historical approach. One of the most common definitions of Geography states that geography is the study of human-environment relationships. This definition has been understood in terms of environmental influences until the last 100 years. However, due to social, technological and political developments on one hand, and development of scientific thought on the other, new interpretations of human-environment relationship emerged. The first objections to environmental determinism, which favored the environmental influences, based on the fact that the biophysical environment gives opportunities and it is up to the human groups to choose among various options. The technological and social developments have diminished the influence of the environment and stressed the culture and adaptation capabilities. Thus a new possibilistic approach has emerged and constructed the base for cultural ecology. Especially in the last 40-50 years environmental perception replaced the previous concepts as a result of ever increasing human mobility. On the other hand the large-scale projects and cultural constructions marked the human as changing the face of the Earth. Cultural ecological perspective replaced by political ecology shortly after because of increasing influence of political processes, policy effect and power relations between different socio-cultural groups. Characterized by regional geography methodologically and by environmental deterministic approaches philosophically, Turkish geography is far from following these paradigmatic shifts in a meaningful way. This research discusses all these different approaches and processes in Turkish geography and beyond.

Key Words: *human-environment geography, cultural ecology, behavioral geography, political ecology, Turkish geography.*

1. Giriş

Tarihinin önemli bir bölümünde Yeryüzünün çizilerek tasvir edilmesi anlamında kullanılan coğrafya 1850'li yıllara gelindiğinde yeryüzünün neredeyse bugünküne yakın bir şekilde çizilip tasvir edilmesiyle kendisine yeni bir anlam aramaya başlamıştır. O tarihten sonra Dünya'nın neresinde hangi doğal kaynakların bulunduğu ve insanların bu kaynaklarla ilişkilerinin ne olduğu konusu ağırlıklı olarak coğrafyacıları meşgul etmeye başlamıştır. Kaynaklarla birlikte herhangi bir yerin lokasyonunun getirdiği avantajlar ya da dezavantajlar coğrafya içerisinde önemli tartışma konuları olmuş, hatta bu konuda jeopolitik teoriler de geliştirilmiştir (Mackinder, 1904). Böylece başlangıçta Yer'i çizerek tarif etmeyi amaçlayan coğrafya, giderek farklı anlamlar kazanmaya başlamıştır. Coğrafya bir yandan yeryüzünün fiziki süreçlerini anlamaya çalışırken, diğer yandan dünyanın farklı bölge ve yerleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri tespit etmeyi amaçlamış, insanın mekansal organizasyonu ve bu organizasyonu yöneten kuralları ortaya koymaya çalışmış, bir yandan da insanların doğal ortamları ve bu doğal ortamın farklı unsurları ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu anlamaya çalışmıştır. Pattison (1964; 2003) coğrafyanın bu farklı tanımlamalarına vurgu yaparak, insan-çevre geleneğinin mekânsallıkla birlikte coğrafyanın özünü oluşturduğunu belirtmiştir. Bu yazının konusu da bu iki özden biri olan insan-çevre coğrafyasıdır.

Coğrafyacı Glacken (1967) çevre çalışmaları için bir başucu kitabı olan ve Batı dünyasında antik çağlardan günümüze kadar doğal çevreyle olan ilişkileri incelediği *Traces on the Rhodian Shore* isimli çalışmasında Batılı düşünür ve bilim adamlarının insan ve doğal çevre arasındaki ilişkiler konusunda sürekli olarak üç soru sorduğunu belirtmiştir: Dünya belli bir amaç için özel olarak mı yaratılmıştır? İklim ve yeryüzünün diğer fiziki özellikleri kişiler ve toplumların sosyal ve kültürel durumlarını etkilemekte midir? İnsan el değmemiş doğayı ne şekilde değiştirmektedir? Bu soruların ilki tarihin ilk dönemlerinde düşünürleri meşgul etmiş, ikincisi ise son 100 yıla kadar coğrafya biliminin ana akım düşünce biçimi olmuştur. Son soru ise 1864 tarihinde George Perkins Mars'ın *Man and Nature* (İnsan ve Doğa) isimli eserini yayınlaması ile başlayan, başlangıçta yavaş gelişen, geçen yüzyıl boyunca ise coğrafi düşüncede gittikçe ağırlık kazanmış ve günümüz coğrafi araştırmalarının temel çıkış noktalarından birisi haline gelmiştir.

Bu çalışma önce insan-çevre coğrafyasının özellikle Anglo-Amerikan coğrafya geleneğinde nasıl ele alınıp, incelendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Coğrafya insan-çevre ilişkilerini incelerken tarihi süreç içerisinde hangi yaklaşımları kullanmıştır? Bu yaklaşımlar zamanla değişmiş midir? Eğer değişim varsa bu değişimin temel dinamikleri nedir? Çalışmanın ikinci bölümü Anglo-Amerikan coğrafyasındaki bu değişimlerin Türk coğrafyasında bir yansıması olup-olmadığına odaklanmaktadır. Acaba bu değişen yaklaşımları Türk coğrafya literatüründe görmek mümkün müdür?

Çalışma aslında bir literatür incelemesidir. Önce Amerikan coğrafya literatürü incelenerek, insan-çevre coğrafyasında kullanılan yaklaşımlar tespit edilmiştir. Batı coğrafya geleneğinde bu tür değerlendirme yazıları belli aralıklarla sürekli yazılmaktadır (Harvey, 1969; Hartshorne, 1939; Stoddart, 1986; Soja, 1989; Peet, 1998; Thrift, 2007; Cresswell, 2013; Unvin, 2013). Bu değerlendirme yazılarından hareketle özellikle

1920'lerden sonra Amerika'da insan-çevre coğrafyasındaki perspektif değişimleri ele alınmıştır. Burada incelenen ve makalede atıf yapılan eserlerin bir kısmı Amerika'daki lisansüstü öğrenimimiz sırasında derslerde okutulan temel çalışmalar; bir kısmı da daha sonrasında taradığımız inceleme ve değerlendirme yazılarıdır. Bu anlamda çalışma çevresel determinist görüşü, kültürel ekolojiyi, davranışsal coğrafyayı ve politik ekolojik yaklaşımı; bunların temel argümanlarını ve bu paradigmalardan yükselişe ya da düşüşe geçmesine neden olan faktörleri ele almaktadır. Şüphesiz burada ortaya konan resim, yazarın insan-çevre coğrafyasının özellikle son 100 yıl içerisindeki gelişimini kendi tecrübesi çerçevesinden okumasını yansıtır ve bu anlamda subjektif bir değerlendirme içerir. Konuyu inceleyen başka meslektaşlarımızın farklı anlayışların gelişim zamanlaması ve bir birleri ile olan ilişkileri bağlamında alternatif düşünceleri olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

Çalışmanın Türkiye ile ilgili olan kısmı, özellikle Amerikan insan-çevre coğrafyasında ortaya çıkan ve Batı coğrafya geleneğini de önemli ölçüde etkilemiş olan paradigma değişimlerinin Türk coğrafyasına yansımaları ele almaktadır. Bu paradigmalardan içerisinde, akademik anlamda kuruluşunun başından beri Türk coğrafyasına hakim olduğu ve bu düşünce biçiminin artık değişmesi gerektiğine dair güçlü bir mesaj vermek istediğimiz için çevresel determinizm üzerinde özellikle durulmuştur. Bu inceleme iki türlü yapılabilir: birincisi çevresel determinist görüşlere sahip yayınları incelemek; ikincisi de çevresel determinizm hakkındaki değerlendirme türü yayınları incelemek. Birinci yolu denemiş olsaydık, incelenemeyecek kadar çok sayıda makale ve kitapla karşılaşılacaktı. Çünkü Türk coğrafyasında fiziki faktörlerin etkisini incelemek, insan faaliyetlerinin ve kültürünün çevresel faktörlerin izin verdiği ölçüde gelişebileceğini iddia etmek ve olumsuz fiziki koşulları da, gelişememe ve kalkınamamanın sebebi saymak çok yaygın bir pratiktir. İlginç bir çelişki olarak böyle düşünülmemesi gerektiğine dair Türk coğrafya literatüründe yapılmış tespitler vardır. Makalenin ilgili bölümü bu tespitleri ortaya koymakta ve bu tespitlere rağmen bu pratiğin neden hiç değişmeden bugüne kadar geldiğini sorgulamaktadır. Dolayısı ile geniş literatür içerisinde seçkili örneklem yapılarak, çevresel determinizme karşı güçlü ifadeler barındıran yazılardan alıntılar yapılmıştır. Diğer perspektiflerle ilgili de genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. İnsan-Çevre Coğrafyasının Son 100 Yılı

2.1 Çevresel determinizm

Çevresel determinizm, kaynağını Charles Darwin'in (1976) ilk kez 1859'da yayınlanan *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) başta olmak üzere diğer çalışmalarından alır. Darwin'in doğal seçim ve adaptasyon kavramlarının coğrafyaya uyarlanması, fiziki çevrenin kontrol eden bir güç, insan davranışlarının da bunun doğal bir sonucu olduğunu savunan bir anlayış ortaya çıkarmıştır (Johnston, 1987). Bu anlayış fiziki çevrenin kültürü şekillendiren hakim güç ve insanoğlunun esas itibarıyla doğal ortamın pasif bir ürünü olduğu iddiasına sahiptir. Çevresel determinist perspektif, kültürlerin tamamen doğa tarafından şekillendirildiğini, dolayısı ile benzer fiziki çevrelerin benzer kültürler ortaya çıkardığını savunur. Çevresel deterministler, örneğin dağ insanların basit, geri, tutucu, yaratıcı olmayan ve özgürlüğüne düşkün olmalarının engebeli arazi tarafından belirlendiğine inanırlar. Onlara göre çöl sakinleri tek tanrıya inanmaya, ancak zorba

yönetimlerin egemenliğinde yaşamaya eğilimlidir. Bu düşünceye göre yenilikleri, endüstriyi ve demokrasiyi ılıman iklimler ortaya çıkarmıştır; fiyortlu kıyılar büyük denizci ve balıkçıları yaratmıştır (Jordan-Bychkov ve Domosh, 2005).

Bu düşünce aslında ilkçağlardan beri coğrafya içerisinde çok güçlü bir şekilde hissedile gelmiştir. İster Batı literatüründe olsun isterse Doğu literatüründe olsun çevresel determinizm son 100 yıla kadar coğrafi çalışmalarda hakim düşünce biçimidir. M.Ö. 5. yy'da Hipokrat hastalıklarla fiziki çevre arasında ilişki kurmaya çalışmış ve belli hastalıkların, belli özelliklere sahip yerlerde ortaya çıktığını tespit etmiştir. Hipokrat, rüzgâr, içme suyu ve mevsimlik iklim değişmelerinin insan sağlığına etkilerini sorgulayarak çevrenin insan üzerinde etkili olduğu görüşünü ortaya koymuştur (Pattison, 1964). Bu görüşün 19.yy'daki en önemli savunucuları ise İngiltere'de Halford Mackinder, Almanya'da Friedrich Ratzel, Amerika'da ise Ellen Semple ve Elsworth Huntington'dır. Mackinder'in tamamen fiziki faktörlere bağlı Kara Hakimiyet Teorisi, bütün teknolojik gelişmeleri ve kültürel mirası yok saymaktadır. Aynı şekilde Semple (1911) insanın doğanın yoğurduğu bir çamur olduğunu ve insan gelişiminin ancak fiziki koşulların uygun olduğu yerlerde olabileceğini iddia ediyordu. Semple, "Subtropikal Akdeniz havzasının güneyindekiler uysal, zorunlu haller dışında tedbirsiz, keyfine düşkün, duygusal, hayalci gibi ekvatorial kuşağın siyahlarının ölümcül ırksal noksanlıklarına sahiptir" şeklindeki keskin ifadeleri ile bu görüşü savunuyordu (1911:620). Huntington ise iklimin asıl belirleyici unsur olduğunu belirterek "Birçok ülkede insanların tembel, sahtekâr, ahlaksız, aptal ve isteksiz olmasının en önemli sebeplerinden birisi iklimdir" demiştir (1915:294).

Özellikle Amerikalı coğrafyacılar bu teoriyi kullanarak imparatorlukların çöküş ve yükselişini, savaş stratejilerini ve kamusal düzen ve hizmetleri inceleyen sayısız araştırmalar ortaya koymuştur. Bu araştırmalar Batı uygarlığının fiziki koşulların sağladığı avantajlardan dolayı dünyanın geri kalan yerlerine göre daha gelişmiş ve ileri olduğu, dolayısı ile Dünyayı sömürgecilik ve benzeri yöntemlerle yönetmeye hakkı olduğunu iddia etmişlerdir. Hem uluslar arası ilişkilerde hem de toplumda güçlü bireylerin ayakta kalması ve zayıfların sistem dışında tutulmasını öngören Sosyal Darwinizm, çevresel determinist görüşlerle birleşince problemleri sosyal düzenlemelerin temelini oluşturmuştur. Bu tür yorumlar güçlü olanın kaynakları kullanmada, güçsüz olanlara göre daha avantajlı olduğunu, dolayısı ile onların gelişmesinin mümkün, diğerlerinin ise mümkün olmadığını savunur. Emperyalizmin ve sömürgeciliğin temel düşüncesinin de bu olduğu bilinir. Bu yaklaşım ırkçılığı, eşitsizlikleri, haksızlıkları ve sömürgeciliği meşrulaştırmış, coğrafya bu anlamda yöneticilerin bu kötü niyetlerini meşrulaştırma aracı olarak şaibeli bir bilim haline gelmiştir. Bu yönüyle çevresel determinizm daha sonra konu hakkında yazan coğrafya tarihçileri tarafından etik olmayan bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Peet, 1985).

Çevresel determinist düşünce eğilimini Orta Çağ İslam coğrafyacılarında da görmekteyiz. Mesela Mukaddime isimli eserinde İbn-i Haldun fiziki koşulların özellikle de iklimin insan kültürü ve karakterini önemli ölçüde belirlediğini savunmuştur. O'na göre yeryüzünde 7 iklim (bölge) vardı. Birinci iklim en güneyde, 7. iklim de en kuzeyde olacak şekilde iklimler güneyden kuzeye sıralanıyordu. Birinci ve yedinci iklimler ve onlara bitişik olan ikinci ve altıncı iklimler insan gelişimini kısıtlıyordu. İnsana ait iyi ve güzel ne varsa üç, dört ve beşinci iklimde ortaya çıkıyordu. İbn-i Haldun'a göre "iklimleri mutedil olduğu

için bu iklimlerin insanları en mükemmel insanlardır... Bunların ev ve konaklarını yüksek ve nefis bir sanat eseri olarak süslü, nakışlı ve yüksek olarak inşa ettiklerini de görüyorsun” (İbn-i Haldun, 1990:194). Birinci, İkinci, altıncı ve yedinci iklim bölgelerinde yaşayanların ise “kılık ve ahlakları dilsiz hayvanların kılık ve ahlaklarına yakındır... bunlar vahşi, kaynaşık, anlaşmış kişiler olmayıp birbirini yerler” (195).

Teknolojik gelişmenin sınırlı olduğu tarihin önemli bir döneminde doğal koşulların her zaman önemsendiğini unutmamak gerekir. Hatta bazı araştırmacılar halen doğal koşulların süregelen etkisinin insan topluluklarının bugünkü durumunu önemli ölçüde belirlediğini savunur. Bunlardan birisi coğrafyacı ve ornitolog Jared Diamond'ın görüşleridir. O'nun Türkçeye Tüfek, Mikrop Çelik (2003) ve Çöküş (2006) adlarıyla çevrilen kitapları çevresel determinizmi savunmaktadır. Bu kitaplarda Diamond yüksek medeniyetlerin sadece zengin biyocoğrafya çeşitliliğine sahip ekosistemlerde ortaya çıktığını ileri sürer. O'na göre Avrasya bölgesinde yaşayan insanlar, burada bulunan ve sonradan evcilleştirilen yabancı bitkilerden bir maddi birikim elde etmiştir. Bu maddi birikim de buradaki milletlerin daha hızlı gelişmesinin temelini oluşturmuştur. Diamond, birikime sahip toplumların daha fazla sayıda insanı destekleyebileceğini ve daha fazla insanın da inovasyon ve askeri anlamda avantaj olduğunu belirtmektedir. Fiziki çevrenin asıl etkisi ile ortaya çıkan yeniliklerin ve fikirlerin aynı enlemler boyunca rahatça yayılmasının mümkün olduğu, oysaki Afrika gibi Kuzey-Güney doğrultusunda uzanan kara parçalarında farklı enlem özelliklerinden dolayı yayılmanın daha zor olduğu, dolayısı ile buralarda yeni fikirler üretilse bile bunların yayılmasının daha uzun zaman alacağı iddia edilmektedir.

Her ne kadar Diamond çevresel determinizmin modern bir şeklini savunsa da bu düşünce günümüzde her zamankinden daha sert eleştirilere muhatap olmaktadır. Mesela Acemoğlu ve Robinson tarafından yazılan ve Türkçeye Ulusların Düşüşü (2012) ismiyle çevrilen kitapta yazarlar Diamond gibi “neden aynı fiziki koşullara sahip ülkeler farklı şekillerde gelişir?” sorusuna cevap aramaktadırlar. Yazarların iddiasına göre fiziki faktörlerden çok; açık, çoğulcu siyasal sistemler, rekabet ve en önemlisi de bir ülkenin siyasal ve ekonomik kurumları gelişmede anahtar rol oynar. Diamond'ın tezi çevresel determinizmi desteklerken Acemoğlu ve Robinson'un tezi ekonomik determinizmi savunmaktadır. Determinist açıklamalara, indirgemeci bir tavırla olayların arka planındaki gerçek faktörlerin çok az bir kısmını dikkate almalarından dolayı her zaman şüphe ile bakılmalıdır.

Sosyal bilim teorileriyle yeni tanışanlar hemen fark etmese de çevresel determinizm tezi büyük yanılgılarla doludur. Bu yanılgının temel sebebi bu anlayışın kültürel birikimi dikkate almamasıdır. Her biri kültürel yapının bir sonucu olan yönetim şekli, sosyal organizasyonlar ve kurumlar, kişisel özgürlükler, dini inanışlar, diğer toplumlarla ilişkiler gibi unsurlar bir toplumun ne kadar gelişebileceği konusunda çevresel faktörler kadar, hatta onlardan daha fazla rol oynayabilir.

Ayrıca bu görüş fiziki çevre ve onun içerisinde gelişen yaşamın değişmez olduğunu, fiziki koşulların her zaman belirleyici ve aynı fiziki koşullara sahip yerlerin gelişmişlik durumlarının da aynı olacağını savunuyordu. Ancak hem fiziki koşullar aynı

kalmamaktadır hem de aynı fiziki koşullara sahip alanlardaki insan gelişimi farklı olmaktadır (Sutton ve Anderson, 2014). Mesela Doğu Karadeniz Bölümü'nde ekonomik yaylacılığın neden yaygın olarak yapıldığı sorusuna genellikle oradaki fiziki koşulların uygun olmasından dolayı şeklinde cevap verilir. Ancak dünyanın benzer fiziki koşullarına sahip başka yerlerinde aynı beşeri faaliyetler yapılmamakta; yapılan faaliyetleri büyük ölçüde orada yaşayan insanların tarihi gelişimi ve dış toplumlarla bağlantıları, beslenme alışkanlıkları gibi yerel yaşam biçimleri, üretim şekilleri ve kültürün diğer unsurları belirlemektedir.

Diğer taraftan çevresel determinist düşünce kadercidir. Toplumların kaderinin sadece çevresel faktörlerce belirlendiğini, insanın ne yaparsa yapsın bu kaderi değiştiremeyeceğini savunur. Bu düşünce dezavantajlı koşullara sahip toplumların ve kişilerin gelişme ve kalkınma imkânının olmayacağını bilinçaltına inşa ederek tehlikeli bir işlev görür. Mesela bu felsefe ile hayata bakarsak olumsuz çevre faktörlerine sahip bir öğrencinin, daha olumlu çevre koşullarına sahip öğrencilere göre başarılı olma şansı yoktur. Oysaki başarı çevre koşullarıyla birlikte bireysel bilgi birikimine, motivasyona ve disipline bağlıdır ve bu faktörler sayesinde olumsuz çevre koşulları bertaraf edilebilir.

O halde çevresel determinist bakış açısı neden halen taraftar bulmaktadır? Bunun birkaç sebebi vardır. Öncelikle determinist anlayış karmaşık ilişkilere getirilmiş yüzeysel bir açıklama şeklidir ve bu yüzeyselliği kolayca akılda kalmasına neden olur. O nedenle akademik coğrafya ile ilk kez karşılaşanların bu fikri cazip bulması şaşırtıcı olmamalıdır. Öğrenciler, ancak görünen nedenleri değil de asıl etken olan ve açıkça görülmeyen nedenleri sezmeye başlayınca çevresel determinizmin ne kadar basit bir açıklama şekli olduğunu anlayabilir. Bu ise özellikle tarihi, politik ve kültürel konularda derinleşmeyi gerektirir. Bu derinlik olmadan çevresel determinizmin kısıtlılıklarını tam olarak kavramak mümkün değildir. Nitekim Coğrafyaya Giriş derslerinde öğrencilerin bunun yanlış ya da en azından eskimiş bir paradigma olduğunu anlayabilmeleri epeyce zamanlarını almaktadır.

Diğer taraftan çevresel determinizm, coğrafyacı olmayanlara coğrafyanın aslında ne ile ilgilendiğini anlatmanın en somut ve geleneksel yoludur. Diğer sosyal bilimciler de zaten coğrafyanın fiziki şartların insan yaşamına etkisini konu edindiğini peşinen kabul ederler (Pattison, 1964). Coğrafya, tarihi boyunca bu algıyı besleyecek çalışmalar ortaya koymuştur (Livingstone, 1993; Johnston ve Sidaway, 1997). Ayrıca Dünya'nın birçok yerinde ilk ve orta dereceli okul müfredatında coğrafyanın rolü tam da çevresel etkileri konu alır (Robinson 1976; 2005); bu durum Türkiye'de orta dereceli okul müfredatında daha belirgindir. Orta dereceli okul öğrencileri üniversite eğitimi alanların ilk yıllarında olduğu gibi fiziki çevre ile insan faaliyetleri arasındaki kurulabilecek ve basit açıklamalar içeren bu tür çıkarımları kolayca anlamaktadır. Ancak ilişkilerin arka planındaki tarihi, kültürel, teknolojik ve sosyal nedenleri tespit ve analiz etmek her zaman daha zor bir iştir. O nedenle coğrafya öğrenmeye yeni başlayan öğrenciler ya da coğrafyaya meraklı diğer bilim dalları mensupları çevresel determinist bakış açısının eski bir teori olduğunun söylenmesinden büyük bir hoşnutsuzluk duymaktadırlar.

Kısaca 1920'li yıllara kadar geçen yüzyıllar boyunca coğrafyanın hakim düşünme biçimi çevresel determinizmdi. O tarihten sonra coğrafi düşüncede bazı önemli değişimler

olmaya başlamıştı. Bu görüşün coğrafi olayları açıklamada yetersiz kaldığı, daha önceleri de belli belirsiz ifade edilmiş olmasına rağmen sistematik olarak ilk kez Avrupa'da Vidal de la Blache ve Kuzey Amerika'da Harlan Barrows (1923; 1985; 2005) ve Karl Sauer (1925) tarafından dile getirilmiştir. İngiltere'de ise çevresel determinizm ile Olasıcılık üzerine olan tartışmalar 1960'lara kadar devam etmiştir ve sonrasında yerini yeni bir anlayışa bırakmıştır (Spate, 1957). Bir sonraki bölümde bu yeni yaklaşımın temel özelliklerine yer verilmektedir.

2.2. Kültürel Ekoloji

Batı coğrafya literatüründe 1900'lerin başından itibaren, çevresel determinizmin zirve yıllarını yaşadığı bir dönemde fiziki çevre faktörlerinin ve koşullarının belirleyiciliği sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulanma önce de la Blache'ın çalışmaları ile Fransa'da, peşinden de Amerika Birleşik Devletleri'nde (A.B.D) yeni bir bakış açısı ortaya çıkardı. A.B.D'de Barrows ve Sauer bu yeni akımın öncülüğünü yapmıştır. Çevresel determinist görüşlerin derin bir şekilde etkilediği Alman coğrafyasında ise değişim daha da geç gerçekleşmeye başlamıştır. Bu yeni anlayışa her ne kadar Possibilizm (Olasıcılık) deniyor olsa da, yaklaşımları ve temel savları bir biri ile örtüştüğünden biz bu anlayışı Kültürel Ekoloji başlığı altında toplamayı uygun bulduk.

Fransa'da Paul Vidal de la Blache (1902; 1911; 1913), kurucusu olduğu bölgesel karakterli yeni coğrafyada fiziki faktörleri göz ardı etmemekle birlikte, mekânı esas olarak üzerinde yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal, ideolojik ve teknolojik karakterinden oluşan yaşam tarzlarının (genres de vie) şekillendirdiğini iddia ediyordu. Vidal'in coğrafyası bölgesel monografyaları önemseyen, peyzajı inceleyen ve yaşam tarzlarının peyzaja karakter kazandırdığını iddia eden, idiografik karakterli bir coğrafyaydı (Tümertekin, 1990). Bu anlayışta gelişmeyi sağlayan gerçek güç doğal ortam değil, toplumların birbirleri ile etkileşimleri ile elde ettikleri bilgi birikimi ve tarihi karakterdi. İnsan toplulukları bu ilişkiler ve tarihi mirasa bağlı olarak doğal koşulların sunduğu olanaklar arasından olası seçimler yaparlar. Bu seçimler sonucunda benzer doğal ortam koşullarına sahip yerlerde yaşayan insan topluluklarının ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişimleri farklı olabilirdi. Bu yeni anlayış, daha akla yatkın yapısı ve dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarını açıklamakta daha anlamlı olması nedeniyle 1900'lerden sonra gittikçe taraftar toplamaya başlamıştır. Her ne kadar Vidal bu kelimeyi kullanmadıysa da Febvre (1922) bu yeni anlayışı Olasıcılık (posibilizm) olarak adlandırmıştı. Böylece kıta Avrupa'sında Vidal'in eserlerini vermeye başladığı 1900'ün hemen başından itibaren çevresel determinizme karşı bir ses yükselmeye başlamış oluyordu. Fransa'da geçen yüzyıl boyunca özellikle Annales dergisinde yazan coğrafyacılar ve tarihçilerin yaklaşımı Olasıcılık'tı. Akdeniz havzasını ele alan çalışmaları ile Braudel buna iyi bir örnek teşkil ediyordu (McNeill, 2010).

Kuzey Amerika'da ise bu ses çok daha güçlü bir şekilde Vidal'in ölümünden (1918) birkaç yıl sonra yükselmeye başlamıştır. Öncelikle Barrows, yazmış olduğu İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya adlı makalede "...insan ekolojisi olarak tanımlanan coğrafyanın, genel ya da özel alanların, yüzey şekillerinin oluş ve gelişimi ile değil; ama insanın doğal çevrenin öğeleri olan yüzey şekillerine getirdiği uyarlanmalarla ilgilenmesi gerektiğini"

savunmuştur (s.42). O'na göre insan-çevre ilişkileri gelecekte de coğrafyanın kalbini oluşturacaktı; ancak coğrafyacılar bu ilişkilere “çevrenin etkisi açısından çok, insanın kendini çevreye uyarlaması açısından bakacaklardır“ (s.41). Böylece çevresel faktörlere gerçekte sahip olmadıkları belirleyici bir rol verme tehlikesi ortadan kalkacaktı.

Yine 1920'lerde Amerikan Kültürel Coğrafyasının kurucusu kabul edilen Karl Sauer, ortaya koyduğu eserlerle bu yeni anlayışı başka bir yorumla geliştirmiştir. Sauer'un peyzaj coğrafyası kendisinden önce Fransa'da gelişen yeni coğrafya anlayışına benziyordu. Sauer, Peyzajın Morfolojisi (The Morphology of Landscape, 1925; 2005) isimli eseri ile ortaya koyduğu bu yeni anlayışta coğrafyanın asıl konusunun çevresel etkilerin incelenmesi değil, aksine belli bir bölge içerisinde fiziki unsurların insan faaliyetleri sonucunda nasıl değiştiğini incelemek olması gerektiğini savunuyordu. Kısaca bir doğal peyzajın kültürel peyzaşa dönüşümü ve bu dönüşümü sağlayan her türlü tarihi, sosyal ve kültürel hikâyeler coğrafyanın bütünlüğünü oluşturuyordu. Peyzaj kısaca yeryüzünün insanoğlu tarafından etkilenen, değiştirilen ve algılanan kısmını oluşturur ve onun incelenmesi insan-çevre ilişkilerini açıkça ortaya koyar (Arı, 2005a; Arı, 2005b; Kayserili, 2010). Coğrafya insanın peyzaj üzerindeki etkisini incelemeliydi ve Sauer'u takip eden çok sayıdaki öğrencisi insan etkilerini konu alan araştırmalara ağırlık vermişti (Thomas et. al 1956). Denebilir ki Sauer (1925), Glacken'in (1967) kendi döneminden çok sonra sorduğu sorulardan üçüncüsüne cevap veriyordu ve coğrafyanın tarihi ve bölgesel bir karakterle bunu yapması gerektiğini düşünüyordu. Dolayısı ile bütün tarih boyunca coğrafyanın ilgisi ilk kez kıta Avrupa'sında 1900'lerin başında, de la Blache ile ve 1920'lerde Barrows ve Sauer ile Kuzey Amerika'da fiziki faktörlerden insan kültürüne çevrilmişti. Çevresel determinist görüş bu dönemden sonra belirgin bir şekilde Anglo-Amerikan coğrafi düşünce geleneği içerisindeki hakimiyetini kaybetmiştir.

Sauer ve Barrows'un 1920'lerde geliştirdiği yeni coğrafya anlayışının birkaç temel özelliği vardı. Öncelikle ilk kez coğrafyanın asıl ilgisi yeryüzünün fiziki özellikleri ve süreçlerinden, insan faaliyetlerine kayıyordu. Aslında onlardan yaklaşık 50 yıl önce Marsh (1864) bu yönde bir çağrı yapmıştı. Marsh, Avrupalıların Kuzey Amerika'ya, doğudan başlayarak yayılması ile doğal ortamın hızla değiştiği, bu değişimin devam etmesi durumunda gelecekte yaşam ortamlarının zarar göreceğini iddia ediyordu. Ancak o zamanki bilimsel anlayış bu çağrıyı doğru algılayabilecek düzeyde değildi çünkü insanın doğa üzerindeki etkisinin fazla önemli olamayacağına dair bir inanç vardı. Hatta Sauer ve Barrows'da bile Marsh'a atıf yoktur. Marsh'ın çağrısının karşılık bulması, dünyanın ekolojik krizle karşı karşıya olduğunu anlaşıldığı 1970'li yıllardır.

Bu yeni coğrafyanın bir diğer özelliği insan kültürüne verdiği önemdir. Barrows bunu “fiziki koşullara adapte olma” olarak, Sauer ise “insan eliyle peyzajın dönüştürülmesi” olarak ifade ediyordu. Barrows'a göre coğrafya aslında “insan ekolojisi” yani insanın fiziki çevresi ile olan karşılıklı ilişkisidir. Pattison (1964) daha sonra bu anlayışın coğrafyanın dört geleneğinden sadece birisi olduğunu belirtmiştir. İnsan temelde geçimi için yeryüzünü kullanmak zorunda olduğu için fiziki çevre ile bu bağlamda ilişki kuruyordu. Barrows ve Sauer fiziki çevreyi insan faaliyetlerini etkileyen faktörlerden sadece birisi olarak görüyor ve bu faaliyetleri belirleyici olduğuna inanmıyorlardı. Her ne kadar bu iki yaklaşımın benzer tarafları olsa ve çevresel determinist yaklaşıma alternatif

olarak ortaya çıksa da ikisi arasında da temelde önemli farklar vardı (Arı, 2005a). Olasıcılık anlayışında iklim ve topografya gibi çevresel faktörler insan gelişmesini belli ölçüde kısıtlıyordu; ancak kültürel birikime bağlı olarak başka birçok farklı seçenek de sunuyordu. Toplumlar benzer fiziki çevrelerde, kendi kültürel birikimlerine, toplumsal yapılarına, siyasal ve inanç sistemlerine bağlı olarak farklı yaşam tarzları geliştirebilirdi. Mesela bazı toplumlar doğa ile uyumlu yaşamayı tercih ederken, Batı toplumlarında olduğu gibi bazıları da doğal ortamı önemli ölçüde değiştirecek eylemler içerisinde olabiliyorlardı.

Aslında insanlar tarihin ilk çağlarında bile çevrelerini önemli ölçüde etkilemeye başlamışlardır. M.S. 400 yıllarında Atina bölgesinde toprak erozyonu hakkında yorum yapan Plato, bir zamanlar verimli olan sahaların, toprakları su ve rüzgâr tarafından süpürüldüğü için bu alanlar “şimdi eskisiyle karşılaştırıldığında hasta bir adamın iskeletine benzer, yerin kalın ve yumuşak örtüsü eriyip gitti ve geriye sadece sahanın çıplak iskeleti kaldı” diyerek bu etkiyi ortaya koymuştur (Jordan-Bychkov ve Domosh, 2005:57). Binlerce, yüz yıllarca veya bazen on yıllar boyunca tekrarlanan ve bizim görünüşte zararsız olarak bildiğimiz davranışlar çevre üzerinde afet etkisi yaratabilir. Mesela tarımsal faaliyetler, erozyon ve hayvan otlatma belli yerlerde bitki örtüsünü tamamen ortadan kaldıracaktır. Enerji ve teknolojiye erişimin artışı, çevresel değişimi önemli ölçüde hızlandırmaktadır.

Sonuçta çevresel faktörler insan faaliyetlerini kısıtlayıcı ya da teşvik edici olarak etkileyen faktörlerden sadece birisidir; ama belirleyicisi değildir. Bu etkileyen faktörler hem çevresel hem de kültürel faktörler olabilir. İklimin sert ya da ılıman olması, yağış miktarı, kuraklık vb. gibi çevresel faktörler insan faaliyetlerini kısıtlayıcı rol oynadığı gibi; siyasal sistemler, diğer toplumlarla olan ilişkiler, teknoloji, inanç sistemleri, sosyal ve ekonomik kurumlar da insan faaliyetlerini ve çevre ile ilişkileri temelden etkiler. Mesela herhangi bir yerde demir madeni olduğunu varsayalım. Ancak o bölgede yaşayan toplum, bu madeni çıkaracak, işleyecek ve değişik aletler üretecek bilgi birikimi, teknoloji ve kurumlara sahip değilse o madenin sunduğu olanakları kullanamayacaktır. Fakat o toplum demir işleme teknolojisi ithal edebileceği başka bir toplumla ilişkilere sahipse, o zaman demir madeninin sunduğu imkânları kullanabilir (Sutton ve Anderson, 2014).

Türkiye'nin bor mineralleri üretimi gerekli teknoloji, bilgi birikimi ve kurumlar olmaksızın fiziki varlıkların çok fazla anlam ifade etmeyeceğini gösteren bir örnektir. Dünya bor minerali rezervlerinin yaklaşık % 72'si Türkiye'de bulunmaktadır. Ancak Türkiye dünya bor piyasasına tek başına hakim değildir ve bu piyasadan en fazla geliri A.B.D. elde etmektedir. Yenmez'e göre (2009:91) bunun nedeni Türkiye'de ham ve rafine ürünler üretiliyor olmasına rağmen, özel bor ürünleri olarak adlandırılan elementer bor, bor karbür, bor nitrür, borik asit esterleri gibi ileri teknoloji gerektiren ve katma değeri yüksek olan ürünlerin 2009 yılı itibari ile ticari olarak üretilmemesidir. Bu tablo son yıllarda hızla değişiyor olsa da bu durumda Türkiye'nin bor mineralleri rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olması tek başına anlamlı değildir. Anlamlı olan bu bor minerallerini işleyecek teknolojik seviyeye ulaşmak, bununla ilgili kurumsal altyapıyı tamamlamak, bunları pazarlayabilecek uluslar arası ticaret ilişkilerine ve bu konuda rekabet edebilir bir teknolojiye sahip olmaktır. Yani bir yandan fiziki koşulların uygunluğuna diğer yandan da

bu koşulları avantaja çevirebilecek düzenlemelerin önemine vurgu yapan Olasıcılık bakış açısı bor konusunu daha iyi değerlendirmemizi sağlayacaktır.

Olasıcılık düşüncesini ilk kez somut olarak kültürel ekolojik çalışmalarda görmekteyiz. Coğrafya içerisinde 20.yy'ın ilk çeyreğinde çevresel determinist anlayışın kısıtlılıkları gündeme gelirken, antropolojide de benzer yaklaşımla insan çevre ilişkilerini yorumlamada kültürel ekolojik perspektif öne çıkmaya başlamıştır. Başta Franz Boas (1940) ve Julian Steward (1955) olmak üzere toplumların fiziki çevreyi farklı şekillerde kullanmaları ve ona adapte olmalarında önemli gördükleri bir dizi faktöre dikkat çekmişlerdir. Yeryüzündeki çeşitlilik, değişim ve adaptasyon insan-çevre ilişkilerini anlamada anahtar rol oynuyordu. Onların düşüncesine göre kültür, hayatta kalmak ya da yiyecek, giyecek ve barınma için fiziki çevreyi kullanmanın farklı metotlarını içeren bir depo gibidir. Bu depo farklı toplumlarla iletişim sayesinde dolmaktadır ve ihtiyaç duyulan metot o depodan alınmaktadır. Deponun yeterince dolu ve zengin olması diğer toplumlarla iletişime bağlıdır. Dolayısı ile toplumun iletişimi ve dış ilişkileri anahtar konumdur. Depoda biriken yöntemler iletişimle diğer toplumlara da aktarılır; o nedenle dil, sanat, hikayeler ve metinler iletişimin önemli unsurları olarak görülür (Neumann, 2014).

Kültürel ekolojinin kurucusu olarak kabul edilen Steward özellikle belli fiziki koşullarda çevreye adapte olma ve kaynakları kullanma stratejilerinin kültürü nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. Fiziki çevreye adapte olmanın belli davranış şekilleri mi gerektirdiği yoksa bunun çok çeşitli şekillerinin olabileceğini mi araştırdı. Bulduğu sonuç ise “çok hatlı evrim kuramı” idi (Ateş, 2011). Bu kurama göre benzer fiziki koşullarda farklı toplumlar çevreye adapte olabilmek için bir birinden çok farklı stratejiler geliştirebilirler ve bu stratejiler o toplumun başarılı ya da başarısız olmasını önemli ölçüde etkiler. Böylece benzer fiziki koşullarda gelişim, kültürel seçimlere göre farklı olabiliyordu. Mesela verimli bir ovada tahıl tarımı yapan toplulukların hangi tahıl türünü yetiştireceğini yiyecek tercihleri gibi kültürel faktörler belirleyebilir.

Kültürel ekoloji kavramı özellikle Amerikan kültürel coğrafyasına teorik anlamda katkı yapmıştır. Kültürel coğrafyanın ana inceleme konusu insanın doğayı değiştirmedeki rolü ve kültürel peyzaj iken, kültürel ekoloji daha çok ekolojik sürdürülebilirlik, yiyecek üretimi ve demografik faktörler üzerinde durur (Butzer, 1989). Kültürel ekolojik yaklaşım ekosistem içerisinde özellikle yiyecek üretimi, barınma ve demografik değişkenlerin doğal kaynaklara yaptığı baskıyı ele alır ve dolayısı ile sürdürülebilirlik önemli bir konu olarak ön plana çıkar. Kültürel ekolojistler insanın ekosistem içerisindeki rolü ve doğal kaynakları kontrol etmesini aşağıdaki üç şekilde inceler (Butzer, 1994):

Özellikle insanların beslenme alışkanlıkları, teknoloji, yerleşme, üreme ve yaşama biçimlerinin doğal kaynakları kullanmaya etkileri,

Maddi ve maddi olmayan kültürel değerlere bağlı olan kültürel davranış biçimleri ve çeşitliliği,

Demografik değişkenler ve sürdürülebilirlik ile ilişkileri açısından yiyecek üretimi ve bu konudaki değişimler (Butzer, 1990:686).

Kültürel ekolojik çalışmalar genellikle küçük toplumları ele alır; çünkü bu yaklaşımın temel kavramları olan ekoloji, adaptasyon, kültür bölgesi, geçim şekilleri, çevresel denge gibi kavramların en iyi küçük toplumlarda gözlenebileceğine inanılıyordu. Küçük toplumların içerisinde buldukları doğal çevreye adapte olma kabiliyeti, genel anlamda değişimlere ve durumlara nasıl uyabildiği, yeni bilgi, teknoloji ve düşünceleri nasıl kabul ya da reddettiklerini anlamak bu tür çalışmaların temel amacıydı (Arı, 2003). Bu çalışmalarda küçük toplumların bütün hayatı ilişkilerinin o toplumun içyapısından kaynaklandığı kabul edilir ve toplumun dış bağlantıları üzerinde çok durulmaz. Aşağıda bu bölümün son paragrafında değinilen eleştirilere ek olarak küreselleşme çağında insan-çevre ilişkilerini açıklamada böyle bir yaklaşımın yeterli olamayacağını da belirtmek gerekir.

Çevresel adaptasyon kavramı birçok coğrafyacıya kullanabileceği önemli bir teorik çerçeve sunmuştur ve bazı araştırmacılar bu yaklaşımı kullanarak çok önemli ve uygulama değeri olan çalışmalar yapmışlardır. Bunlara belki de en güzel örnek Gilbert White'dır. White 1950'lerde A.B.D'de insanların neden sel afetine maruz kaldığını ve bu durumlarda neler yaptıklarını araştırıyordu. Daha sonra bu araştırmaları genişleterek insanların kuraklık, sel, kasırga ve deprem gibi doğal afetlere verdiği tepkiyi anlamaya çalışmıştır (Rappaport, 1967; White, 1974; Burton, et. al., 1978). White ve arkadaşları daha çok bireysel davranışları çevreden ve toplumdan bağımsız ele alıyordu ve "Sayısal Devrimin" de etkisiyle tamamen istatistikî olarak açıklamaya çalışıyordu. Mekanik dünya görüşüne sahip Batı dünyasında ortaya çıkan bu açıklamalar daha organik bir doğa anlayışına sahip, özellikle gelişmekte olan ülkelere uygulandığında yanlış sonuçlar üretiyordu. Böylece tamamen pozitivist anlayışla üretilen bilim, bu gelişmekte olan ülkelerdeki insan-çevre ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalıyordu. Bu durumu eleştirdiği makalesine Waddell'in (1977) "Bilimselliğin tehlikeleri" adını vermesi durumu özetliyordu.

Kültürel ekoloji, yaklaşımını aslında biyolojik ekolojiden almıştır. Ancak biyolojik ekoloji, hayvan ve bitkileri incelediği için, insan kültürünü ve insanın öğrenme kabiliyetini dikkate almamasından dolayı insan ve hayvan davranışları arasında yanlış karşılaştırmalar yapabilmektedir (Butzer, 1994). Kültürel ekoloji her ne kadar kültürel faktörlerin önemine dikkat çekse de yine de fiziki faktörler ile insan davranışları ve gelişimi arasında bir bağ aradığı için çevresel determinist olmakla eleştirilmiştir. Bu teori yine insanın fiziki ortama yaptığı etkiyi ihmal etmekle de itham edilmiştir. Özellikle Steward'ın en önemli kavramlarından birisi olan adaptasyon kavramının sebep-sonuç arasındaki iki yönlü ilişkiyi açıklamaktan uzak olduğuna dikkat çekilmiştir (Galvin, Tarihsiz). Ayrıca bu teori kültürü, sistemin bir parçası olarak değil, onun üzerinde bir unsur olarak görür (Davidson-Hunt ve Berkes, 2003). Bütün bunlar bu yaklaşımın kısıtlılıkları olarak eleştirilmiştir. Bu yaklaşımın bir başka kısıtlılığı da çevresel algı konusunu ihmal etmesidir ki şimdi bu konuya ayrıntılı bir şekilde bakabiliriz.

2.3. Davranışsal Coğrafya ve Çevresel Algı

Kültürel ekoloji insanoğlunun herhangi bir fiziki ortamda kültürel birikime bağlı olarak farklı seçim ihtimalleri olduğunu savunurken; çevresel algılamacılar insanların yaptıkları seçimin sahanın gerçek yapısından çok, insanların çevreyi nasıl idrak ettiklerine

dayandığını iddia ederler. Bu durumda çevreyi algılama davranışı, öğretileri ve kültürü önem kazanır. Mesela geleneksel yaşamın hüküm sürdüğü kırsal bir yerde büyümüş bir kişinin doğal ortam hakkındaki bilgisi ve ona bağlı olarak oluşan algısı ile kentte yaşayan birisinin algısı bir birinden çok farklıdır. Algılar kültürel kodlara göre de şekillenebilir. Mesela bazı kültürler doğaya daha yakın bir yaklaşım içerisindeyken bazılarının doğal ortam ile bağı oldukça sınırlıdır. Çevresel kaynakları kullanma kararları çoğu kere algılara dayanarak verilir. Yaşayacağımız, alış-veriş yapacağımız, ziyaret edeceğimiz yerlere karar verirken hep o yerlerle ilgili algılarımızı kullanırız. Bu algılar bize o yerlerin güzel ya da çirkin, iyi ya da kötü, güvenli ya da güvensiz olduğunu söyleyebilir (Tümertekin ve Özgüç, 2004). Özellikle teknolojik çağda algılar, sosyal paylaşım ortamlarını da içine alan popüler medya tarafından şekillendirilir.

Davranışsal coğrafya 1950'lerden sonra coğrafyada gelişmeye başlayan teori temelli perspektiflerden birisidir ve insan-çevre ilişkilerinde çevrenin nasıl algılandığı, öğrenildiği ve çevreyle ilişki kararlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda çoğunlukla genellemeci bir yaklaşım kullanılmıştır. Mesela arazi incelemelerinde bütün arazinin eşit olduğunun kabulü gibi çevre ile ilgili karar verme ve seçim yapma davranışlarının da aynı olduğu kabul edilmiştir (Golledge, 2008). 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında özellikle Berry ve arkadaşları tarafından yapılan birçok araştırma (Berry ve Garrison, 1958; Berry, et al., 1962) pazar alanları ve müşteri davranışlarındaki çeşitliliği ortaya koymuştur. Hatta onların daha sonraki bir çalışması (Golledge, et al., 1966) çiftliklerde oturanlar ile oturmayanların alış-veriş için seyahat ettikleri mesafenin bir birinden çok farklı olduğu ve önceki mekânsal teorilerin beklentilerinden de farklılaştığını ortaya koymuştur.

1970'lerde ise bir dizi çalışma insanın mekânsal davranışlarını etkileyen faktörler üzerinde durmuştur. Böylece coğrafyada bir davranışsal yaklaşım ortaya çıkmıştı. Bu yaklaşımla 1) yer ve peyzajın insan davranışlarını nasıl etkilediği, 2) doğal tehlikelere ve afetlere karşı davranış ve algıların nasıl olduğu ve tehlikelere rağmen insanların bu alanları neden kullanmaya devam ettiği, 3) ekonomik ve mekânsal teorilerin basit açıklamalarıyla çelişen karar verme ve seçim davranışları inceleniyordu (Golledge 2008).

Davranışsal coğrafyanın bir alt alan olarak gelişmesi coğrafyanın çok paradigmatlı gelişme dönemine geçtiği 1960'lardan sonra olmuştur. Bu konuda Amerikan Coğrafyacılar Derneği (AAG) başkanı Wright'ın başkanlık konuşması dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. "Terra Incognita: Coğrafyada Hayal Gücünün Yeri" başlığını taşıyan ve daha sonra *Annals of the Association of American Geographers* dergisinde yayımlanan konuşmasında, aslında terra incognita denen bilinmeyen ülkelerden ve yerlerden, her bireyin hayal gücünde var olan, algılara dayanan ve gerçekle örtüşmeyebilen imajlardan bahseder (Wright, 1947). İnsanlar büyük ölçüde ilişkilerini ve davranışlarını bu imajlar üzerine kurar.

Çevresel algı çalışmalarının ilk sistematik örneklerini Şikago Üniversitesinde Gilbert White yönetiminde yapılan sel algısı çalışmalarında görmekteyiz. White ve öğrencileri bir dizi çalışmayla insanların kaynakları kullanmaya nasıl karar verdiklerinin, emin olamadıkları çevrelerinden kaynaklanan riskleri ve fırsatları nasıl algıladıklarına sıkı

sıkıya bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Onlara göre insan davranışları 4 varsayım üzerine kuruluydu: 1) İnsanlar karar vermede rasyonel davranırlar, 2) İnsanlar karar verirken seçim yaparlar, 3) Seçimler konu hakkındaki bilgilere dayanır, 4) Bütün bu bilgiler kültürel birikim ve tecrübeye bağlı olarak değerlendirilir (Kates, 1962). White ve arkadaşlarının geliştirdiği yaklaşımın eleştirilerine bir önceki bölümde yer verilmişti.

Davranışsal coğrafya, coğrafya literatürüne zihin haritaları, çevresel algı, imaj, algılanan mekan, davranışsal çevre, şema gibi yeni sözcükler getirmiştir (Özgüç ve Tümertekin, 2000) ve bu kavramların her biri üzerinde çok sayıda araştırma yapılmış ve coğrafyacılar bu konularda uzmanlaşmışlardır. Mesela Lynch (1960) Lowenthal (1961), Downs ve Stea (1973), Gould ve White (1974) Tuan (1975), Lloyd (1989), Golledge (2008) bu geleneği takip ederek alana önemli katkılar yapmışlardır .

Coğrafyacıların çevresel algı ile ilgili yaptıkları en ilginç araştırmalar, su baskını, kasırga, volkan patlaması, deprem, salgın hastalıklar ve kuraklık gibi doğal tehlikeler üzerine olanlardır. Bütün kültürler bu gibi tehlike ve afetlere karşı tepki verir; ancak bu tepki bir kültür grubundan diğerine büyük değişiklik gösterir. Bazı insanlar, doğal afetleri ve tehlikeleri önüne geçilmez ilahi bir iş, hatta belki de günahlarından dolayı üzerlerine gönderilen cezalar olarak görür. Çoğunlukla ilahlarını yatıştırarak tehlikelerin üstesinden gelmeye çalışırlar. Diğer bazıları, tehlikeler felakete yol açtığında bunun sorumluluğunu yönetimlere yüklerler. Bazı kültürler doğal tehlikeleri, teknolojik imkanlarla üstesinden gelinebilecek problemler olarak kabul eder. Böyle düşünenler örneğin kuraklık olduğunda, bulutlara müdahale edecek bir yol bularak yağmur yağdırılabileceğine inanırlar (Jordan-Bychkov ve Domosh, 2005).

Çevresel algı ve kültürel ekoloji yaklaşımları küresel çağın çok katmanlı ağ ve ilişkilerini açıklamak için ne kadar yeterlidir? 1970'lere gelindiğinde izole olmuş yerel toplumların bile küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak kapitalist ticaretin bir parçası olduğu ve küresel ticari malların dolaşımında önemli rol oynadığının anlaşılması, insan-çevre ilişkilerini araştıran coğrafyacıları ve diğer sosyal bilimcileri bir yol ayrımına getirmiştir. Özellikle küresel işgücü dolaşımının arttığı, ticari ürün ağlarının her yere ulaştığı, yeni teknolojilerin çok hızlı bir şekilde kapalı toplumlara kadar yayıldığı bir durumda araştırma ünitesi olarak alınabilecek, kendi kendine yeten ve dış dünya ile ilişkileri sınırlı olan insan topluluklarını bulmak gittikçe zorlaşıyordu. 1980'lere gelindiğinde özellikle dışa kapalı Üçüncü Dünya ülkelerinde küreselleşen kapitalist ekonomik sistemlerin sosyal ve ekolojik talepler karşısındaki tavrı merak ediliyordu (Nietschmann, 1973; Gordon, 1992). Böylece küçük toplumları etkileyen bölgesel, ulusal ve uluslar arası ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmeleri göz önüne almanın gereği ortaya çıkıyordu. Artık küçük toplumların ulusal politikalarından, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinden ve bölgesel, ulusal ve uluslar arası kuruluşların kararlarından gittikçe artan oranda etkilenmeye başlaması ile bütün bu karmaşık ilişkileri ve etkileşimleri doğru anlayabilmek için yeni bir paradigma değişimine ihtiyaç vardı. Böylece politik ekoloji kavramı yavaş yavaş gelişmeye başladı. Bir sonraki bölümde bu yeni yaklaşımın ayrıntılarına yer verilmektedir.

2.4. Politik Ekoloji

Bir önceki bölümde değinildiği üzere kültürel ekoloji insan çevre arasındaki ilişkileri incelerken çoğunlukla toplumun iç dinamiklerine, kültürel kodlarına ve geleneklerine odaklanıyordu. Sonraki çalışmalar adaptasyon kavramının bu ilişkileri açıklamada yeterli olmayacağını, çevresel kaynakların ve fiziki ortamın aslında sosyal ve siyasal olarak da yapılandırıldığını fark ettiler. Politik ekoloji denen bu yeni yaklaşım insan çevre ilişkilerini şekillendiren sosyal yapıları ve bağlantıları ön plana çıkaran politik ekonomi ile fiziki coğrafya çalışmalarının bir sentezi niteliğindedir. Politik ekoloji bu anlamda 1950'li ve 1960'lı yılların kültürel ekolojik çalışmalarının üzerine oturuyordu (Peet ve Watts, 1996). Ancak kültürel ekoloji bir toplumun çevre ile ilişkilerini şekillendiren geleneklerin uzun zaman içerisindeki gelişimini tarihi bir perspektifle ele alırken, politik ekoloji bu ilişkileri herhangi bir zamanda etkileyen daha genel ve büyük güç odaklarını ele alır (Sutton ve Anderson, 2014).

Politik ekoloji terimi ilk kez Frank Thone (1935) tarafından muğlak bir terim olarak kullanılmış ve uzun bir süre üzerinde fazla durulmamıştır. O tarihten yaklaşık 40 yıl sonra ilk olarak kültürel ekolojinin kurucusu olarak kabul edilen Steward'ın öğrencilerinden biri olan Eric Wolf (1972) tarafından bugünkü anlamına yakın bir anlamda kullanılmış daha sonra 1980'lerde coğrafyaya girmiş ve bu yeni yaklaşımın ilk önemli örnekleri ortaya çıkmıştır (Blaikie ve Brookfield, 1987; Zimmerer, 1994; Peet ve Watts, 1996; Bryant ve Bailey, 1997; Robbins, 2004).

Politik ekoloji yaklaşımı, kaynaklara erişim ve kaynakların kullanımında sosyal sınıflar, bölgeler ve ülkelerin güç farklılıklarının rolünü ön plana çıkarır (Galvin, Tarihsiz). Buna göre ekosistemler kısmen sosyal olarak oluşturulmuştur ve ekosistem analizleri kültürel ve siyasal süreçleri de içermelidir (Davidson-Hunt ve Berkes, 2003). Bu yaklaşımda tarihi olayların rolü ve özellikle ulusal ve uluslar arası kanun ve kuralların yerel toplumlar üzerindeki etkisi incelenir. Önceleri küçük toplumların çevreleri ile uyum içerisinde yaşamak için geliştirdikleri yaşam stratejileri incelenirken bu yeni yaklaşımda özellikle küresel, ulusal, bölgesel ve yerel güç ilişkilerinin ve odaklarının bu yerel toplumların fiziki çevrelerindeki kaynakları kullanmalarına ne şekilde etki ettiğine yönelinmiştir. Ekonomik, toplumsal cinsiyet, etnisite ve sınıfsal eşitsizliklerin çevresel kullanıma nasıl yansıdığı ön plana çıkmaya başlamıştır. Politik ekolojinin amacı aslında ilk bakışta sakin görünen bir peyzajın o duruma gelmesine neden olan arka plandaki bütün mücadeleleri ortaya koymaktır (Robbins, 2004).

Politik ekoloji yaklaşımının önemli temsilcilerinden Blaikie ve Brookfield (1987) üretim, paylaşım ve tüketim süreçlerinin çevresel baskılar ve ekonomik faydalar bağlamında bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Çevresel kaynakların kullanımında eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerden doğan güç çatışmaları ve bu çatışmaların hem yerel toplumlarca hem de bölgesel ve ulusal hükümetler ya da uluslar arası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler gibi daha organize güçler tarafından nasıl yönetildiği temel inceleme konuları arasındadır. Turhan'a göre (2011) ticari tarım ve balıkçılık baskısı nedeniyle geleneksel toplum ve yaşam biçimlerinin önemli ölçüde değişmesi ya da yok olması; barajlar ve sulama projeleri gibi büyük ölçekli projeler nedeniyle küçük toplumların göç

etmek zorunda kalması; sosyo ekonomik anlamda alt tabakada yer alan toplumların çevresel felaketlerin yaşandığı alanlarda yaşamaya zorlanması ve buralarda çevresel adaletin önemli bir gündem olması gibi konular politik ekolojinin önemli çalışma alanlarıdır.

Politik ekoloji yaklaşımı aslında özellikle 1970'lerden sonra hızla artan ve çevre ile gelişme arasında dengeli bir bağ kurmayı amaçlayan çalışmalar için de önemli bir teorik temel oluşturmuştur. Özellikle "üçüncü dünya ülkeleri" olarak addedilen bugünün gelişmekte olan ülkelerindeki yerel toplumların bir önceki paragrafta sayılan problemlere nasıl yaklaştığı ve bu problemlerin ortaya çıkardığı çözümsüzlükler ya da iyi uygulama örnekleri çalışma konularını oluşturmuştur. O nedenle Bölgesel Politik Ekoloji önemli bir teorik çerçeve olarak ortaya çıkmıştır (Blaikie ve Brookfield 1987). Ekonomik, politik ve çevresel anlamda marjinal toplumlar politik ekoloji çalışmalarının odağında yer alır çünkü Blaikie ve Brookfield'in ifade ettiği gibi bu marjinal toplumların durumundaki iyileşme ya da kötüleşme diğer toplumlara doğrudan etki edecek bir durumdur. Neumann (2005) marjinalleşmenin üç farklı şekilde kavramsallaştırıldığını belirtir. Birincisi yeni, işlenmemiş arazilerin üretime açılması için harcanan giderin, o topraklardan elde edilen gelire eşit ya da daha az olduğu ekonomik marjinalleşme; ikincisi belli türlerin yayılış alanının fiziki sınırlılığını konu alan ekolojik marjinalleşme; üçüncüsü ise politik ekonomi literatüründen alınan ve ekonomik gelişme sürecinde belli sosyal grupların ve bütün bölgelerin iş bulma, barınma, sağlık hizmetleri, sosyal gelişme ve politik katılımçılık anlamında aynı fırsatlara sahip olmadıkları marjinalleşmedir.

Marjinalleşmeyi sağlayan nedenler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bir birinden çok farklı olacağından bölgesel politik ekoloji önemli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bryant (1992), politik ekoloji kavramının gelişmekte olan ülkelerdeki insan çevre ilişkilerini yorumlamada çok önemli bir çerçeve ortaya koyduğunu ve bir Üçüncü Dünya Politik Ekolojisinden bahsetmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. O'na göre böyle bir politik ekolojik çalışma üç ana alana odaklanır. Birincisi "üçüncü dünya" ülkelerindeki çevresel değişimin bağlamını özellikle de devlet politikalarını, devletlerarası ilişkileri ve küresel kapitalizmi de içine alacak şekilde incelemek. İkincisi tarımsal değişim, çiftçilik çalışmaları ve politikaları ve değişen mülkiyet rejimlerini de içerecek şekilde arazi ve kaynak kullanma haklarına, bunlarla ilgili yerel mücadelelere ve ekolojik değişimlere odaklanmalıdır. Üçüncüsü de bu ülkelerdeki politik ekolojik çalışmalar çevresel değişimin maliyetinin toplum sınıfları arasında nasıl paylaşıldığına odaklanmalıdır. Böylece kentsel politik ekolojide, yani Birinci Dünya Politik Ekolojisinde daha belirgin olan ayrımları, "üçüncü dünya"da da yapmış olacaktır.

Politik ekoloji insan çevre ilişkilerinde temelde dört alanla ilgili çalışmalara odaklanır. Bunlar arazi degradasyonu, çevresel çatışmalar, doğa koruma çalışmaları ve çevresel sosyal hareketlerdir (Robbins, 2004). Politik ekoloji bütün bu konularda geleneksel yaklaşımlara meydan okuma eğilimindedir. Mesela arazi degradasyonu ile ilgili geleneksel çalışmalar degradasyonu çiftçilerin kötü arazi kullanım yöntemlerine bağlarken politik ekoloji çalışmaları, problemin çiftçilerin geleneksel yöntemlerinde olmadığını, aksine onları kendi ihtiyaçlarını karşılamak için araziye daha yoğun kullanmaya yönelten devlet politikaları olduğunu savunur. 1980'lerden sonra politik ekoloji perspektifi ile yapılan bir

dizi çalışma özellikle gelişmekte olan ülkelerde yerel toplumların çevre ile ilişkilerini incelemiş ve sosyal bilimlerin gelişmesine önemli katkı yapmışlardır (Watts, 1983; Peluso, 1992; Escobar, 1998; 2006).

Bryant ve Bailey (1997) politik ekolojik çalışmaların üç temel varsayımı olduğunu ifade eder:

Birincisi çevresel değişimle ilgili faydalar ve maliyetler toplumun farklı kesimlerine eşitsiz dağılır. Siyasal, sosyal ve ekonomik farklılıklar eşitsiz dağılımın nedenidir. Siyasi ve ekonomik güç odakları bu eşitsiz dağılımda önemli bir rol oynar.

Bu eşitsizlikler halen var olan sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri artırır ya da azaltır. Çevresel koşullardaki herhangi bir değişim, siyasi ve ekonomik durumu etkileyeceği için politik ekoloji, politik ekonomi ile kesişir.

Fayda ve maliyetlerin var olan sosyal ve ekonomik durumu etkilemesi, toplumdaki güç ilişkilerini de değiştirme potansiyeline sahiptir.

Politik ekoloji insan-çevre ilişkilerini disiplinler arası bir şekilde analiz etmek için bir çerçeve sunar. Bu düşüncenin öncülerinde her ne kadar temelde Franz Boas (1927; 1940) gibi Alman ve Barrows (1923) gibi Amerikalı coğrafyacıların çalışmalarının da etkisi olmuş, daha sonra da antropologların çalışmalarıyla gelişse de aslında politik ekoloji, çevre sosyolojisi, ekonomik coğrafya, siyaset bilimi, tarih gibi disiplinlerin de desteği ile olgunlaşmıştır. O nedenle politik ekolojik çalışmalarda etnografik yöntemden söylem analizine, arşiv çalışmalarından katılımlı gözlem araştırmalarına kadar uzanan bir yöntem çeşitliliği görülür. Ancak dezavantajlı kesimlerin mücadelelerini yansıtmada daha etkin olan vaka incelemeleri bu yaklaşımın özüne uygunluğu nedeniyle daha ön plana çıkmıştır (Turhan, 2011).

İnsan çevre ilişkilerinde daha küresel güçlerin ve süreçlerin etkili olduğunu savunan politik ekolojik yaklaşımlar zaman zaman ağırlık verdikleri konulara göre değişik isimler alabilmektedir. Burada Türk coğrafyası açısından önemli olabilecek iki tanesine değinmekte yarar vardır. Bunlardan birisi tarihi ekolojidir. Tarihi ekoloji çevre tarihi, peyzaj tarihi gibi diğer tarihi alt disiplinlere yakındır ve insan çevre ilişkilerini tarihi bağlamda değerlendirmenin gerekliliğine inanır. Balee (1998; 2006) bu alan için bir teori önermiştir. Burada da yine kültürel ekolojinin temel savı olan insanın çevreye adaptasyonu fikrine karşılık Balee aslında hem insanın hem de çevrenin aktif birer oyuncu olduğunu iddia eder. O'na göre tarihi ekolojinin dört temel ön kabulü vardır:

İnsan faaliyetleri tarih boyunca neredeyse tüm ortamları etkilemiştir,
İnsan faaliyetleri fiziki ortamı ne iyi ne de kötü yönde etkilemez,
Farklı kültürel sistemlerin çevreyi etkileme biçimleri de farklıdır,
İnsan-çevre ilişkileri ancak bütüncül perspektifle anlaşılabilir.

Tarihi ekologlar da diğer alt disiplinlerde olduğu gibi küçük toplumlara odaklanırlar ve çevre ile ilişkileri uzun tarihi perspektifle anlamaya çalışırlar. Bu yaklaşımın bütüncüllüğe ve tarihe yaptığı vurgu Sauer'un (1925) analiz birimi olarak kullandığı peyzaj kavramını tekrar gündeme getirir.

İnsan çevre ilişkilerini yorumlamada kullanılan bir başka perspektif de kutsal ekolojidir (spiritual ecology). Kutsal ekoloji, toplumların çevresel kaynaklara nasıl ve neden kutsallıklar atfettiğini ve bu durumun çevresel kaynak kullanımını nasıl etkilediğine odaklanır. Özellikle Sponsel (2012) tarafından geliştirilen bu alan dinleri, kutsallıkları ve bunların fiziki ortama etkilerini çalışır. Bu perspektif dinin ve diğer kutsal sayılan inanç ya da düşüncelerin insanların çevreleri ile etkileşimini önemli ölçüde etkilediğini savunur. Mesela Batı düşüncesinde doğanın insanın kullanımına tahsis edilmiş olduğu inancının dinden kaynaklandığı ve çevre üzerinde tahrip edici etkiler yaptığı yine Batı literatüründe sıkça dillendirilmektedir. Aynı şekilde Berkes de (2012) kutsal ekolojinin başka bir yönüne dikkat çekmiştir. Dini inançlar ve gelenekler insan-çevre ilişkilerinde belirleyici bir role sahiptir ve bu inançlar zamanla sürdürülebilir çevre yönetimi sağlayacak adaptif stratejiler geliştirir. Günümüz modern çevre yöneticilerinin bu geleneksel toplumlardan öğreneceği ve modern programlara aktarabileceği kaynak kullanma yöntemleri mevcuttur.

Feminist politik ekoloji yaklaşımı da özellikle eko feminist teorinin ve politik ekonominin uygulama alanlarından biridir. Bu yaklaşım cinsiyetin politik ekolojik yaklaşımdaki yerini ele alır; cinsiyetin sınıf, ırk, kültür ve ulusal kimlik ile etkileşiminin doğal çevre ile ilişkilerimizi nasıl etkilediği gibi karmaşık sorunlar üzerinde durur. Eko feminizm ve benzer yaklaşımlar feminist politik ekoloji altında toplanabilir (Rocheleau, et al., 2013). Yaklaşımın temel argümanı çevre ile olan ilişkilerimizin toplumsal cinsiyete göre temel farklar gösterdiği ve önceki literatürün bu farkları erkek egemen bir yaklaşımla ele aldığı varsayımına dayanır (Hovorka, 2006).

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında Anglo-Amerikan coğrafyacılarının insan çevre ilişkilerini hangi perspektiflerle incelediği ve bu perspektiflerin zamanla nasıl ve neden değiştiği üzerinde durulmuştur. Buna göre tarihin çok uzun bir döneminde çevresel determinist bir yaklaşımla insan-çevre ilişkilerini inceleyen coğrafyanın 1920'lerden sonra bakış açısını değiştirerek bu ilişkileri Olasıcılık yaklaşımı ile ele aldığını görmekteyiz. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra davranışsal ve algısal yaklaşımlar önemsenmeye başlanmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra da gittikçe küreselleşen ve ilişkiler anlamında karmaşıklaşan yapıları anlamak için politik ekoloji perspektifi ön plana çıkmaya başlamış ve günümüzün hakim paradigması durumuna gelmiştir. Acaba bütün bu yaklaşımlarda zamanla meydana gelen değişimler Türk coğrafyasına nasıl yansımıştır? Çalışmanın bundan sonraki kısmı bu soruyu cevaplamaktadır.

3. Türk Coğrafya Literatüründe İnsan-Çevre İlişkileri

Çalışmanın bu bölümünde, temelde Amerikan insan-çevre coğrafyasında meydana gelen perspektif değişimlerinin Türk coğrafyasına nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır. Türk coğrafyasının geçmişine eleştirel gözle bakan çalışmaların sayısı çok azdır ve bunların çoğu, son zaman çalışmalarıdır (Erinç, 1973; 1997; Hütteroth, 1992; Tümertekin, 2001; Koçman, 1999; Kayan, 2000; Arı ve Köse, 2005; Yavan, 2005; Karabulut, 2012; Perouse, 2012; Arı, 2013; Özgür ve Yavan, 2013; Bekaroğlu ve Özdemir, 2014). Eleştirel bakışın eksikliği Türkiye'de coğrafyanın gelişiminin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesinin önündeki en önemli engeldir. 100 yıllık tarihinin önemli bir kısmında çevresel determinist

yaklaşımı benimsemiş olan Türk akademik coğrafyasında doğal unsurlar yanında sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihi faktörlerin de dikkate alınması gerektiği 1960'lı yıllardan beri Türk coğrafya literatüründe vurgulanır. Burada, bu türden tekrar eden ısrarlı ifadelerden alıntılar verilerek, teori-pratik arasındaki zıtlığa dikkat çekilmiştir. Ayrıca insan-çevre coğrafyasındaki diğer yaklaşımların Türk coğrafyasına yansımaları ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Türk coğrafyasının karakteristik özelliklerini anlamak için akademik coğrafyanın Türkiye'de gelişimine kısaca göz atmakta fayda vardır. Türkiye'de akademik coğrafyanın kuruluşu 1915 yılında İstanbul'da Darülfünun'un kurulması ile başlar. Bu kurumun bünyesinde, 1915 öncesinde Fransa'da coğrafya öğrenimi görmüş olan Faik Sabri Duran, Ali Macit Arda, Selim Mansur ve Viyana'da eğitim almış Hamit Sadi Selen bulunuyordu. Kuruluş aşamasında bu gruba Almanya'dan davet edilen Erich Obst'da katılmıştı. Bu kadro büyük ölçüde Fransız bölgesel coğrafyası ve Alman Ritter-Ratzel geleneğinin etkisinde yetişmiştir. Türk akademik coğrafyasının bu öncüllerine daha sonra katılmış olan İbrahim Hakkı Akyol ise önce Fransa'da sonra da Almanya'da eğitim almıştır. Daha sonra Fransa'dan Théodore Lefebvre ve Ernest Chaput bölüm kadrosuna katılmıştır (Erinç, 1973; Ceylan, 2013). Bunlardan özellikle Chaput ve Akyol'un uzun süre jeolojiye kayan çalışmaları daha kuruluş zamanlarından Türk coğrafyasının jeolojiye yakın bir fiziki coğrafya anlayışı ile başlamasına neden olmuştur.

İstanbul'dan sonra ise Ankara'da 1935'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde coğrafya bölümü açıldığında öğretim üyesi olarak Herbert Louis, Cemal Arif Alagöz, Danyal Bediz ve Niyazi Çıtakoğlu bulunuyordu. Alagöz Fransa'da, Bediz, Çıtakoğlu ve sonradan bölüme katılan Reşat İzbirak da Almanya'da eğitim almıştı. Bölüme daha sonra katılan İskoç bilim adamı Mc Callien ise bir jeologdu (Ceylan, 2014). Özellikle bu ilk kuşak yabancı coğrafyacılar jeoloji kökenli olanların ve Türk coğrafyacılar onları izleyenlerin Türkiye'de coğrafyanın gelişmesini belli bir yönde etkilediği açıktır. Bu ilk dönem coğrafyacılarının akademik çalışmalarını karakterize eden yaklaşım bölgesel coğrafya yaklaşımıdır. Bekaroğlu ve Yavan'ın (2013) Türk coğrafyasını değerlendirdikleri bir analize göre kıta Avrupa'sı etkisinde gelişen Türk akademik coğrafyası bu geleneğini 2000'li yılların başına kadar sürdürmüştür.

Diğer yandan Türk akademik coğrafyasının, kuruluşu olarak kabul edilen 1915 yılından 1960 yılına kadar dünyadaki gelişime paralel bir gelişim gösterdiği iddia edilir (Erinç, 1973; Tuysuz ve Yavan, 2012; Gümüşçü, 2012; Özgür ve Yavan, 2013). Bu yargı en azından insan-çevre ilişkilerini konu alan coğrafya çalışmaları için doğru değildir, yani Türk coğrafyası 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar Batı coğrafyası düzeyinde, hatta ondan daha ileri düzeyde değildi. Çünkü Türkiye'de akademik coğrafyanın kuruluş yıllarına denk gelen 1915-1920 döneminde, Fransa'da ve Amerika'da ayrıntıları yukarıda anlatılan Olasıcılık anlayışını benimseyen coğrafya çalışmaları ortaya çıkmış, çevresel determinist anlayışın coğrafya disiplindeki hakimiyeti ise zayıflamaya başlamıştır. Ancak diğer faktörler yanında gerek Türkiye'de akademik coğrafyayı kuran yabancıların çoğunun jeoloji ve fiziki coğrafya kökenli olmaları, gerekse bunların Kuzey Amerika değil Avrupa kökenli olması (Erinç, 1973; Bekaroğlu ve Yavan, 2013) bu yeni coğrafyanın Türkiye'de yaygınca pratik edilmemesine sebep olmuştur. Avrupa'da eğitim almış Türk coğrafyacılar

ile Türkiye’ye gelen Avrupalı coğrafyacıların ve onları takip eden öğrencilerinin pratik ettikleri şekliyle Türkiye’de coğrafya büyük ölçüde perspektif olarak çevresel determinist, metodoloji olarak da bölgesel coğrafya karakterindeydi (Tuysuz ve Yavan, 2013; Arı, 2013).

Aslında insan-çevre ilişkileri Türk akademik coğrafyasında çevresel determinist bir yaklaşımla her zaman önemsenmiştir. Türkiye’de coğrafyanın en yaygın ve kabul edilebilir tanımı “insan ve onun fiziki çevresi arasındaki ilişkileri inceleyen bilimdir” şeklinde olmaktadır. Bu tanıma uygun olarak Türk akademik coğrafyasında insan-çevre geleneği hep önemli bir yer tutmuştur. Somuncu (2014) bu yeri sorguladığı söyleşisinde Türk akademik coğrafyasındaki insan-çevre çalışmalarını 3 dönemde incelemektedir; birinci dönem 1980 öncesi dönemdir. Bu dönemde fiziki coğrafyacılar Sırrı Erinç, Reşat İzbırak, Oğuz Erol; beşeri coğrafyacılar Erol Tümertekin ve Mecdi Emiroğlu dikkat çeken çalışmalar ortaya koymuştur. 1980-2000 yılları arasındaki ikinci dönemde özellikle çevre sorunlarına karşı tüm Dünyada ve Türkiye’de bir tepki olarak çevre çalışmaları artmış, anayasa ve kanunlara çevre ile ilgili düzenlemeler eklenmiş ve kurumsal gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde yine Sırrı Erinç, Necdet Tunçdilek, Oğuz Erol, Cemalettin Şahin, İlhan Kayan, İbrahim Atalay ve Emrullah Güney insan-çevre coğrafyası konusunda önemli eserler vermişlerdir. Son dönem olan 2000 yılından sonraki dönem ise coğrafya bölümü ve akademik coğrafyacı sayısının artması, çevre sorunlarının güncelliğini koruması ve çevre duyarlılığının gelişmesi, disiplinler arası çevre çalışmalarına olan eğilim gibi nedenlerle bu tür çalışmaların çeşitlendiği ve sayısının arttığı bir dönemdir (Somuncu, 2014). Somuncu’nun nitelik ve nicelik açısından değerlendirdiği insan-çevre literatürü, bu çalışmada kullandıkları felsefi yaklaşımlar açısından değerlendirilmektedir.

Çevresel determinist görüş Türkiye’de ancak son zamanlarda sistematik bir şekilde sert eleştirilere uğrasa da aslında Türk coğrafyasında bu anlayışın kısıtlılığı üzerinde uzun zamandır durulmaktadır. Türk coğrafya literatüründe çevresel determinist düşünceye karşı uyarıların yaklaşık 50 yıl öncesinden başladığını görürüz. Bu eleştiriler farklı zamanlarda farklı coğrafyacılar tarafından dile getirilmiştir. Hakikaten 1964 yılında Tanoğlu, coğrafyanın felsefi yönüne değindiği bir makalesinde “çevreden doğan kader” anlayışına karşı uyarılar yapıyordu: Tanoğlu (1964:6) bu konuda şöyle diyordu:

“...insan toplulukları, en gerisinden en ilerisine kadar, tabiatın tesiri altındadır, hayat ve faaliyetlerinde bu tesirin izlerini taşırlar. Bununla beraber her şeyin izahını şu ya da bu tabii faktörde yahut bu faktörlerin kombinezyonundan meydana gelen tabii çevrede aramak ve bu suretle determinizma ya da fatalizmaya kadar gitmek doğru değildir. Şunu hemen kabul etmek icab eder ki insan, bitki ve hayvan gibi, çevre şartlarını olduğu gibi kabul eden, bu şartlara karşı pasif kalan bir varlık değildir. Bilakis insan tabiate karşı gelir, tabiatla savaşır, onu değiştirmeğe ve isteklerine uydurmağa çalışır. Bununla beraber tabiatın insan üzerindeki etkisi mevzuunda olduğu gibi, insanın tabiate karşı reaksiyonu meselesinde de şunu kabul etmek lazımdır ki, insanın tabiatı tadil yolundaki çabası bir dereceye kadar ileriye gidebilir ve esasen ancak bir hadde kadar ileri gittiği takdirde faydalı olur.”

.....

“Şu halde beşeri coğrafyada ham determinizmaya, şu veya bu fizik faktör ya da bu faktörler kombinasyonundan meydana gelen ve çevreden doğan kadere inanmamak lazımdır (9).”

1970’li yıllarda ise Erinç (1972) meşhur “Türkiye: İnsan ve Ortam” adlı makalesinde Türkiye’de fiziki faktörlerin yaşamı nasıl etkilediğini uzun uzun anlattıktan sonra tarih ve kültürün önemini de şu cümlelerle özetliyordu:

“Çevreci ve tarihi determinizmin, özellikle teknolojik gelişme seviyesine bağlı muayyen sınırları olduğu münakaşa edilmez bir gerçektir. Bununla beraber ülkenin bugünkü kültür landsaftında bir yandan fiziki şartlar bakımından mevcut büyük sialı farklar, bir yandan da uzun ve cidden karışık iskan ve kültür tarihinin derin izleri hala daha açıkça göze çarpar (Erinç, 1972, 166)...Fiziki ortamın ve tarihi tekamülün, coğrafi şahsiyet üzerindeki belirleyici tesirleri Türkiye’de bilhassa barizdir. Çünkü fiziki şartlar bakımından yatay ve düşey doğrultuda mevcut farklar Türkiye’de, aynı boyuttaki birçok ülkelere nazaran çok daha çeşitli ve çok daha geniş sialıdır. Öte yandan, Türkiye en aşağı 6000 yıldan beri muhtelif ırk ve kültür grupları tarafından oldukça kesif bir şekilde nüfuslanmış, bazı devrelerde intansif olarak kullanılmış, bazı devrelerde değişik ekonomilere göre değerlendirilmiş, sosyo-ekonomik bakımdan bazen parlamış, bazen sönükleşmiş, fakat devamlı iskan sahası olma karakterini daima muhafaza etmiş çok eski bir uygarlık alanıdır” (Erinç, 1972;165).

Somuncu’nun (2014) belirttiği gibi bu yazısında Erinç’in yaklaşımı büyük ölçüde çevresel determinizm izleri taşır. Ancak yukarıdaki alıntı, Erinç’in Anadolu’nun bugünkü peyzajını fiziki faktörler yanında ancak uzun yerleşme ve kültür tarihini inceleyerek anlayabileceğimizi ifade eder. Bu da tipik bir Olasicılık yaklaşımıdır.

Özgüç ve Tümertekin (2000;216), benzer şekilde Rogers’dan (1992) aynen alıntı ile “coğrafyacilar çevreci determinizmi artık ne bilimsel olarak bir şey ifade eder, ne de ahlaki bakımdan kabul edilebilir bulmaktadırlar” şeklinde ifade etmişlerdir.

Talip Yücel ise 1987 tarihli Türkiye Coğrafyası isimli bölgesel çalışmasında okuyucuyu bu “sakat görüşe” itibar etmemeleri konusunda uyarıyordu:

“Eserin hazırlanması sırasında tabiat şartlarını her şeyin üstünde tutan ve insanoğlunu tabii olayların oyuncağı sayan sakat coğrafi görüşe itibar edilmemiştir. Zira birçoklarının zannettiği gibi, coğrafyanın gayesi, tabiat olaylarını araştırmak değildir. Onun hedefi insan topluluklarını incelemek, daha doğrusu, tabiatın insanlar üzerindeki etkisini ve insanların tabiata karşı gösterdiği tepkinin şekillendirdiği hayat tarzını ortaya koymaktır” (Yücel, 1987:1).

Doğanay da 2011’de coğrafyanın tanımı ve anlamını konu alan bir makalesinde, çevresel determinist yaklaşımlara karşı keskin bir uyarı yapıyor ve şöyle diyordu:

“İnsan-çevre etkileşimi, ya da diğer anlamıyla toplum-doğa etkileşimi süreçleri analiz edilirken; insanın rolünü göz önünde tuttuğumuz sürece coğrafya ilmi yapmış sayılırız. Toplumu, yaklaşımın ilgi odağı ya da odak merkezi kabul etmeyen hiçbir araştırma, coğrafya değildir. Bu nedenle de, modası çoktan geçmiş ve yaklaşık 1850-1900

devresinde kalmış determinist görüşlerle coğrafya araştırmaları yapmak, coğrafyanın bütünlüğünü zedeleyen bir yaklaşım olur. Hem fizikî coğrafya ve hem de beşerî coğrafya araştırmalarına eşit düzeyde ağırlık ve önem verilmeli; ancak, yapılan araştırmaların sonucunda, toplumun gelişimini engelleyen sosyal ve ekonomik sorunlar analiz edilerek; bunların çözümleri ve toplumun refahı yönünde çözüm önerileri getirmek, esas amaç olmalıdır” (15).

Ancak bütün bu uyarılar Türk coğrafyasının çevresel determinist karakterli olarak gelişmesini engellememiştir. Bu tür uyarıların yapıldığı ilk zamanlardan beri Türk coğrafyasındaki çevresel determinist yayınlar hiç bitmemiştir ve son 10-15 yıldır bir farkındalık oluşmasına rağmen halen devam etmektedir. O halde sorun bütün bu uyarılara rağmen, bu yayınların devam etmesinin nedeninin neler olabileceği konusunda düğümlemektedir.

Kanaatimizce buradaki en önemli neden Türk coğrafyasının tarihi gelişimi ile ilgilidir. İnsan-çevre ilişkilerini yorumlamada önceki bölümlerde ana hatları çizilen perspektifler ve bunların değişimi büyük ölçüde Anglo-Amerikan coğrafi geleneğini yansıtır. Coğrafi düşünce tarihi incelendiği zaman özellikle ikinci dünya savaşından sonra Sayısal Devrim Akımı ile başlayan değişimin çok kısa sürelerle yeni paradigma değişimleri (Kuhn, 1970) şeklinde devam ettiği görülür (Arı, 2005a; Özgen, 2010; Karabulut 2012; Öztürk ve Karabağ, 2013; Arı ve Kaya, 2014; Kaya, 2014). Paradigma değişimleri ile bakış açıları değişmekte, olayların yorumlanma biçimi de bu yeni bakış açıları ile yapılmaktadır. Böylece yeni paradigma ile pratik edilen coğrafya, bilimsel ve sosyal problemlere yeni açılımlar getirebilmekte, sorunlarının doğru tanımlanması, anlaşılması ve çözümlenmesine katkı yapmaktadır. Oysaki Türk akademik coğrafyası bu paradigma değişimlerinin başladığı özellikle 1970'lerde gittikçe içe kapanan ve dış dünya ile bağları zayıflayan bir alanı temsil ediyordu (Özgür ve Yavan, 2013).

Diğer taraftan yukarıda alıntı yapılan yazarların diğer çalışmalarına bakıldığında çevresel determinizmin yine de hakim paradigma olduğu hemen fark edilir. Türk akademik coğrafyasında son 10-15 yıla kadar insan-çevre ilişkilerinde etkileme yönünün hep çevreden insana doğru olduğu varsayılmıştır ve akademik çalışmalar da bu yönde gelişmiştir. Bu anlamda makalenin Giriş bölümünde yazılanlara ek olarak tarımsal üretimin coğrafi koşullarını belirlemek, nüfusun dağılımına etki eden coğrafi faktörleri incelemek ya da herhangi bir yerleşme ya da bölgenin kalkınmasını o yerin fiziki coğrafya koşulları ile açıklamaya çalışmak hakim akademik anlayışı oluşturmuş ve bu tür yayınlar hakemli akademik dergilerde rahatça yayımlanmıştır. Bu tür yayınları son zamanlara kadar neredeyse bütün akademik dergilerimizde görmek mümkündür. O nedenle burada bu tür yayınlara atıf yapılmamıştır.

Herhangi bir tarım ürününün neden belli bir bölgede yetiştirildiğini araştıran bir araştırmacının toprak, yağış, sıcaklık, nem, rüzgar gibi fiziki etmenlere ait istatistiksel verileri inceleyerek o ürünün o yerde yetişmesinin tamamen fiziki ortamın sunduğu koşullarla ilgili olduğunu iddia etmesi, coğrafi düşüncenin bugün geldiği nokta itibarı ile mümkün değildir. Eğer o ürünün orada yetiştirilmesini tamamen iklim ve toprak koşullarına bağlarsak, benzer iklim ve toprak koşullarına sahip her yerde aynı ürünün yetiştirilmesi

gerekecektir. Oysaki o ürünün orada yetiştirilmesini, orada çiftçilik yapan insanların tarihini, çiftçilik alışkanlıklarını, kültürünü, ticari ilişkilerini, yerel ekonomik koşulları, bölgesel ve ulusal tarım politikalarını, tarımsal teşvikleri, vs. anlamadan açıklamak mümkün değildir. Örneğin bu perspektif ile Türkiye’de tütün tarımı incelenecek olursa, tütün tarımının yayılış alanlarını artık fiziki koşullardan çok politik kararların belirlediği rahatça görülecektir. Aynı şekilde Doğu Karadeniz Bölümü’nde fiziki koşullar aynı kalmasına rağmen çay yetiştiriciliği denemeleri 1924’te, yetiştiricilik ise çıkarılan özel kanun ve teşviklerle ancak 1940’larda başlayabilmiştir ve tamamen siyasi bir karar sonucudur (Doğanay, 2007). Buradan hareketle Türk coğrafyasının küreselleşme ve politik süreçlerin Türkiye’de insan-çevre ilişkilerini nasıl etkilediğini yeterince incelemediği sonucuna varabiliriz.

Benzer bir şekilde Türkiye’de herhangi bir bölgemizde nüfusun dağılımını ele alan çalışmaların, dağılışı belirleyen temel faktörlerin jeomorfoloji ve iklim elemanları gibi fiziki coğrafya koşulları olduğunu iddia etmesi günümüz coğrafi düşüncesinde yetersiz bir açıklama biçimidir. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesinde nüfusun dağılımını açıklarken, tarihi ticaret ve göç yollarını ya da bölgedeki sosyolojik yapı, siyasi gelişmeler, özellikle de PKK ve diğer terör örgütlerinin faaliyetleri ve bunları bertaraf etmek için devletin aldığı tedbirleri dikkate almadan yapılacak açıklamalar yanıltıcı olacaktır. Burada yine tarihi ve politik ekolojinin sunduğu teorik çerçeve açıklamalarımıza yardımcı olacaktır.

Aslında Türk coğrafyasının determinist karakterine rağmen bazı araştırmacılar özellikle 1970’lerden sonra dünya gündemine gelen çevresel krizin de baskısı ile insanın çevre üzerinde yaptığı etkiye dikkat çekmeye de başlamıştır. Ancak bu çalışmalar disiplini domine edecek hacim ve etkide değildir. Yine de eleştirel gözle bakıldığında çevrenin insan faaliyetlerine değil, tersine insan faaliyetlerinin çevreye yaptığı etkilerin güzel örneklerinin de Türk coğrafya literatüründe var olduğu görülecektir (Erer, 1992; Temuçin, 1995; Avcı, 1999; Arı, 2003; Çiçek ve Türkoğlu, 2005; Köse, 2005; Ölgün, vd., 2009; Baykal vd., 2011; Erdoğan, 2012; Erkal ve Taş, 2013). Sorun bu tür yaklaşımların yokluğu değil, aksine bütün ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelere rağmen bu tür araştırmaların halen sınırlı kalmasıdır.

Türk coğrafya literatüründe determinist çalışmalara sıkça rastlanırken diğer 3 perspektifle yapılan çalışmalara daha az rastlanmaktadır. Kültürel ekoloji, çevresel algı ve politik ekoloji terimleri Anglo-Amerikan coğrafyasında kullanımından çok sonra Türk coğrafyasında kullanılmaya başlanmıştır. Mesela tespit edebildiğimiz kadarıyla teorik anlamda kültürel ekoloji yaklaşımını ilk kullanan Türkçe çalışma Arı (2003) tarafından; politik ekoloji terimini ilk kullanan coğrafya çalışması da yine Arı ve Hurley (2010), Hurley ve Arı (2009, 2011) tarafından yapılmıştır. Çevresel algı ile ilgili ilk uygulama çalışması ise Alişaoğlu’na göre (2007) Türk literatürüne ancak 2002 yılında girmiştir. Daha önce sadece teorik olarak davranışsal coğrafyanın ne olduğu ve neyi araştırdığı Batı coğrafyasından alıntılarla bazı Türkçe kaynaklarda verilmişti (Tolun, 1980; Özgüç ve Tümertekin, 2000). Bu verilere bakılarak insan-çevre coğrafyası araştırmalarında kullanılan yaklaşımlar bakımından 2000’li yılların başında köklü değişimler olmaya başladığı sonucuna varılabilir.

Yukarıda değinildiği gibi çevresel determinist çalışmalara sıkça rastlanırken, araştırmacılar çok da bilinçli olmadan kültürel, ekonomik ve sosyal faktörleri de dikkate almaya başlamışlardır. Kanaatimizce özellikle lisansüstü eğitimde coğrafya tarihi ve felsefesi ile ilgili konular yeterince önemsenmediği için çoğu kere araştırmacılar, araştırmalarını hangi teorik çerçeveye oturttuğunu da çok iyi kurgulayamamaktadır. Lisansüstü programların birçoğunda felsefi ve teorik derinlik sağlayacak dersler henüz mevcut değildir. Dolayısı ile Türk coğrafya literatüründeki insan-çevre çalışmalarının büyük bir kısmı çevresel determinizmle Olasıcılık arasında gidip gelmektedir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi son zamanlarda çevresel determinizme karşı yayınların artması ile bu konuda bir duyarlılık oluştuğu söylenebilir. Özellikle politik ekoloji çalışmaları 2010'lu yıllardan itibaren Türkçe coğrafya ve diğer sosyal bilimler literatüründe görülmeye başlanmıştır (Olgun, 2009; Candan ve Özbay, 2014; Cantek, 2014; Akbulut ve Candan, 2014).

Eğer coğrafya bilimi toplumsal sorunların çözümünde gerektiği kadar etkin olamıyorsa, ya da Türk coğrafyası, Fransız coğrafyacı Pérouse'nin (2012) dediği gibi "sosyal bilimlere yönelik söylem çekingenliği" içerisindeyse bunun temel sebeplerinden birisinin yeni söylemler üretmeye katkı yapacak teorik yaklaşımların benimsenmemiş olmasının olduğu söylenebilir. Türkiye'de coğrafya disiplininde geleneksel olarak bilim felsefesinin önemsenmemesi, bilimsel paradigma değişimlerinin takip edilmemesi, coğrafyanın uzun süre fiziki ağırlıkta gelişmesi ve bilim çevrelerindeki tutuculuk nedeni ile bu değişimler araştırma pratiğine yansımamıştır. Tutuculuktan yükseköğretimde müfredat geliştirme, araştırma yaklaşımlarını değiştirme ve teorik derinleşmeye önem vermeme durumu kastedilmektedir.

Örneğin Batı'da yukarıda sözü edilen önemli yayınların Türk coğrafyasında tanınması yazıldıkları dönemden çok çok sonra olmuştur. Şöyle ki bu yayınlardan Barrows'un İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya (1923) adlı makalesi, Türkçeye ilk kez 1985 tarihinde, yani yazılışından 62 yıl sonra, Tümertekin tarafından çevrilmiş ve İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisinde basılmıştı. Ancak bu çevirinin coğrafi düşüncede bir sorgulamaya neden olması ikinci kez basıldığı 2005 yılından sonradır (Arı, 2005). Aradaki 20 yıllık sürede Tümertekin'in bu makaleyi neden çevirmiş olabileceği coğrafya camiası tarafından hakkıyla değerlendirilememiştir. Bu sürede yazılan makalelerde bu çeviriye neredeyse hiç atıf olmaması bu durumu kanıtlamaktadır. Ancak 2005 sonrasında ikinci basımından sonra bu makale atıf almaya başlamıştır. Sauer'un Peyzajın Morfolojisi adlı çalışması ise Türkçeye ilk kez 2005'te, yani yazıldıktan 80 yıl sonra çevrilmiştir. Bu iki çeviri aslında Türkiye'de coğrafi düşüncenin Anglo-Amerikan dünyasındaki coğrafi düşüncüyü ne kadar geriden takip ettiğinin de göstergesidir.

4. Sonuç

Bilim, birikimle ya da paradigma değişimleriyle gelişir. İncelenen konular aynı olmasına rağmen, o konuya hangi gözlemlerle bakıldığı, araştırma sonucunu değiştirir. Değişen koşullar ve sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik bağlam aynı konuya farklı açılardan bakmayı zorunlu kılar. O farklı açılar bilimi geliştirir ve zenginleştirir. İnsan-çevre coğrafyasında da konu aslında insan ile çevresi arasındaki ilişkidir ancak bu ilişki

tarikh boyunca her zaman aynı şekilde değerdendirilmemiştir. Tarihin ilk dönemlerinden geçen yüzyılın başına kadar insan-çevre ilişkilerine çevrenin etkisi anlamında bakılıyordu. Dolayısı ile aslolan çevresel faktörlerdi ve onların araştırılması önemseniyordu. Ancak zamanla aynı fiziki koşullara sahip yerlerde insan gelişiminin farklı yönlerde olması, kültürel gelişmenin sadece çevre koşulları tarafından değil; toplumların inançları, tarihi, diğer toplumlarla ilişkileri, teknolojik seviyeleri ve adaptasyon kabiliyetleri tarafından da etkilendiği fikrini doğurmuştur. Böylece insan-çevre coğrafyasında farklı kültürlerin ortaya çıkardığı kültürel peyzajları incelemek, yeryüzünü insanın evi olarak incelemek, insanın yeryüzüne etkisini ve bu etkiyi belirleyen, teknolojik, sosyal ve politik faktörleri incelemek gibi farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Dünya coğrafyasında bu anlamda son 100 yıldır gerçekleşen paradigma değişimlerinin izlerini Türk coğrafyasında ancak çok silik bir şekilde görmekteyiz.

Türk coğrafyasında teorik yaklaşımlar ve metodolojik sorunları tartışmak, son 10-15 yıla kadar çok fazla önemsenmemiştir. Özellikle hızlı paradigma değişimlerinin yaşandığı 1970'lerden sonra bu değerlendirmelerin yapılmamış olması, modası geçmiş ve devrini tamamlamış paradigmalara bir kenara bırakılmamasına sebep olmuştur. Bu durumu etkileyen bir başka konu genel anlamda eleştirel bilimin Türkiye'de hak ettiği değeri kazanmamasıdır. Coğrafya söz konusu olduğunda bu durum daha da olumsuz bir manzara arz etmektedir. Geçmişe saygı ve eleştirel yaklaşım sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Geçmiş eleştirmek sanki geçmişte coğrafya bilimine katkı yapan insanlara saygısızlık, ya da geçmişte bu bilimin kurumsallaşması ve gelişmesi adına yapılan önemli işleri değersizleştirmek olarak anlaşılakta eleştirel bakanlara da kötü muamele edilmektedir (Arı, 2013). Oysaki bir bilim dalının gelişimi eleştirel olarak değerlendirilmedikçe, o bilimin gerçek anlamda ileriye doğru mesafe kat etmesi beklenemez.

İyi bir gelişme olarak geçen yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi 2000'li yılların başından itibaren Türk coğrafyasının dünya coğrafyasına yeniden hızlı bir şekilde entegre olmaya başladığını görmekteyiz. Bunun kanıtları olarak, insan-çevre coğrafyasındaki yeni yaklaşımlarla araştırmaların yapılmaya başlanması, artan uluslar arası yayınlar, Türkiye'de organize edilmeye başlanan uluslar arası coğrafya kongreleri ; Türk coğrafyacıların uluslararası kongrelere artan katılımı ve uluslar arası coğrafya derneklerinde daha fazla söz sahibi olmaları ve uluslar arası ortaklarla yapılan çok uluslu projeler ile yeni coğrafya derneklerinin kurulmasıdır.

Bütün bunların Batı coğrafyasındaki teorik tartışmaları ve insan-çevre coğrafyasındaki yeni yaklaşımları Türk coğrafyasına daha hızlı bir şekilde taşıyacağı açıktır. Böylece gelecekte coğrafyacılar insan-çevre ilişkilerini etkileyen politik kararlara, toplumsal değişimlere, uluslararası ekonomik gelişmelere ve toplumların bu gelişmeler karşısında takındığı tavırlara daha fazla önem vermek zorundadırlar. Bunu yaparken diğer sosyal bilimlerle teorik anlamda güçlü bir bağ kurma zorunluluğu da vardır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., ve Robinson J. A. (2012). Why nations fail. the origins of power, prosperity and poverty. Londres: Profile Books, Ltd.
- Aliagaoglu, A., (2007). Davranışsal coğrafyaya bir örnek: öğrenci merkezli Balıkesir şehir imajı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 17-44.
- Akbulut, B. ve Candan, A. B. (2014). Bir-iki ağacın ötesinde: İstanbul'a politik ekoloji çerçevesinden bakmak. Yeni İstanbul Çalışmaları içinde (s. 288-299.) İstanbul: Metis.
- Arı, Y. (2003). Manyas Gölü'nün kültürel ekolojisi: tarihi süreçte adaptasyon ve değişim. Türk Coğrafya Dergisi, 40 (1), 75-97.
- Arı, Y. (Ed.). (2005a). 20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi. Konya: Gündüz Yayınevi.
- Arı, Y. (2005b). Amerikan kültürel coğrafyasında peyzaj kavramı. Doğu Coğrafya Dergisi 10 (13), 311-339.
- Arı, Y. (2013). Yeni yüzyılda Türkiye'de coğrafya: fırsatlar ve tehditler. Beşeri Coğrafya Dergisi, 1 (1), 6-13.
- Arı, Y. ve Hurley, P. (2010). Doğal zenginlikler ve şehirselleşen politik ekolojik dönüşümler: Edremit körfezi örneği, Balıkesir. TUCAUM, VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s. 345-353). Ankara.
- Arı, Y. ve Kaya, İ. (Ed.). (2014). Coğrafya araştırma yöntemleri. Balıkesir, Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Arı, Y. ve Köse, A. (2005). İnsan-çevre etkileşimini yorumlamada yeni bir alternatif: kültürel coğrafya, Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s.51-59), İstanbul.
- Ateş, S., (2011). Julian Steward ve Karl Wittfogel ilişkisi: Antropolojik bir inceleme. Folklor/Edebiyat, 17 (61), 127-140.
- Avcı, M. (1999). Ilgaz dağları ve çevresinde doğal bitki örtüsü üzerinde insanın etkisi. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, 7, 209-228.
- Balee, W. (2006). The research program of historical ecology . Annual Review of Anthropology, 35, 75-98.
- Balee, W. (Ed.) (1998). Advances in historical ecology. New York: Columbia University Press.
- Barrows, H. H. (1923). Geography as human ecology. Annals of the Association of American Geographers, 13 (1), 1-14.

- Barrows, H. H. (1985). İnsan ekolojisi olarak coğrafya. (Çev. Erol Tümertekin). İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Dergisi, 1,153-172.
- Barrows, H. H. (2005). İnsan ekolojisi olarak coğrafya. (Çev. Erol Tümertekin). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi içinde (Ed. Arı, Y.). (s. 39-52). Konya: Çizgi.
- Baykal, F., Emekli, G. ve Ataberk, E. (2011). Dikili ve Bergama turizmini bütünleştirmede coğrafi faktörlerin rolü. Ege Coğrafya Dergisi, 20 (1), 1-16.
- Bekaroğlu, E. ve Yavan, N. (2013). Modern Türk coğrafyasının tarihsel gelişiminde batılı coğrafya okullarının etkisi: ampirik bir analiz. Beşeri Coğrafya Dergisi, 1 (1), 51-66.
- Bekaroğlu, E. ve Özdemir, A.R., (Ed.) (2014). Bir disiplinin iç dünyası: modern Türk coğrafyası üzerine söyleşiler. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Berkes, F. (2012). Sacred ecology. (2nd ed.) New York: Routledge.
- Berry, B. J., Barnum, H. G., ve Tennant, R. J. (1962). Retail location and consumer behaviour. Papers in Regional Science, 9 (1), 65-106.
- Berry, B. J. ve Garrison, W. L. (1958). Recent developments of central place theory. Papers in Regional Science, 4 (1), 107-120.
- Blaikie, P. ve Brookfield, H. (1987). Land degradation and society. London: Methuen.
- Boas, F. (1927). Primitive art. MA: Harvard University Press.
- Boas, F. (1940). Race, language and culture. New York: Mcmillan.
- Bryant, R. L. (1992). Political ecology: an emerging research agenda in Third World studies. Political Geography, 11 (1), 12-36.
- Bryant, R. L. ve Bailey, S. (1997). Third world political ecology. London: Routledge.
- Burton, I., Kates, R., ve White, G. (1978). Environment as hazard. Oxford: Oxford University Press.
- Butzer, K. W. (1989). Cultural ecology, In Geography in America. Gaile, G. L. and Willmott, C. J. (Ed.). Columbus, Ohio: Merill.
- Butzer, K. W. (1990). The realm of cultural-human ecology: adaptation and change in historical perspective. B.L. Turner, et al. (Ed.). The Earth as Transformed by Human Action. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butzer, K. W. (1994). Toward a cultural curriculum for the future: a first approximation, Re-Reading Cultural Geography. Kenneth E. Foot, et al. (Ed.). Austin: The University of Texas Press.
- Candan, A. B. ve Özbay, C. (2014). Yeni İstanbul çalışmaları: sınırlar, mücadeleler, açılımlar. İstanbul: Metis.

- Cantek, F. Ş. (Ed.). (2014). Kenarın Kitabı. İstanbul: İletişim.
- Ceylan, M. A. (2014). Türkiye coğrafyasına katkıda bulunan yabancı bilim adamları: H. Louis ve W.J. McCallien. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29 (7), 176-191.
- Ceylan, M. A. (2013). Türkiye coğrafyasına katkıda bulunan yabancı bilim adamları: E. Obst, Th. Lefebvre ve E. Chaput. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2 (1), 311-351.
- Çiçek, İ. ve Türkoğlu N., (2005). Urban effects on precipitation in Ankara. *Atmosfera*, 18 (3), 172-186.
- Cresswell, T. (2012). *Geographic thought: a critical introduction*. John Wiley & Sons.
- Darwin, C. (1976). Türlerin kökeni (Çev. Öner Ünalın) Onur Yayınları: Ankara.
- Davidson-H, I. J. ve Berkes, F. (2003). Nature and society through the lens of resilience: toward a human-in-ecosystem perspective. In Berkes, F, J. Colding and C. Folke. *Navigating Social-Ecological Systems. Building Resilience for Complexity and Change*. pp 53-82. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- de la Blache, P. V. (1902). Les conditions géographiques des faits sociaux. *Annales de Géographie*, January, 13-23.
- de La Blache, P. V. (1911). Les genres de vie dans la géographie humaine. *Annales de Géographie*, May, 193-212.
- de La Blache, P. V. (1913). Des caractères distinctifs de la géographie. *Annales de Géographie* July, 289-299.
- Diamond, J. (2003). Tüfek, mikrop, çelik. 8. Baskı. (Çev. Ülker İnce). Ankara TÜBİTAK.
- Diamond, J. (2006) *Çöküş: medeniyetler nasıl ayakta kalır ya da çöker*. (Çev. Elif Kırıl) İstanbul: Timaş.
- Doğanay, H. (2011). Anlamı, tanımı, konusu ve felsefesi bakımından coğrafya ilmi hakkında bazı düşünceler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25, 1-44.
- Doğanay, H. (2007). *Ekonomik Coğrafya-3: Ziraat Coğrafyası*. İstanbul, Aktif Yayınevi.
- Downs, R. M, ve Stea, D. (Eds) (1973). *Image and environment: cognitive mapping and spatial behaviour*. Chicago: Aldine Publishing.
- Erdoğan, B. (2012). Bir kıyı yerleşmesinde kimlik dönüşümü: tarihsel süreç içinde Karşıyaka'nın (İzmir) kıyı kullanımında gözlenen değişimler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 21 (2), 37-47.
- Erer, S. (1992). Coğrafi ekolojide çevre sorunları; bozulma (degradasyon) aşamaları ve önlemler. İstanbul: İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi.
- Erinç, S. (1972). Türkiye: insan ve ortam. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1, 165-194.

- Erinç, S. (1973). Cumhuriyetin 50.yılında Türkiye’de coğrafya. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Erinç, S. (1997). Coğrafya. Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim: Sosyal Bilimler I içinde (s. 51-56). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Erkal, T. ve Taş, B. (2013). Jeomorfoloji ve insan (uygulamalı jeomorfoloji).Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Escobar, A. (1998). Whose knowledge, whose nature? Biodiversity, conservation and the political ecology of social movements. *Journal of Political Ecology*, 5, 53-82.
- Escobar, A. (2006). Difference and conflict in the struggle over natural resources: A political ecology framework. *Development* 49 (3), 253-267.
- Febvre, L. (1922). La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire. Paris, La Renaissance du Livre.
- Galvin, K. A. (Tarihsiz). Human-environment interactions: new directions in human ecology. Colorado State University.
- Glacken, C. (1967). *Traces on the Rhodian shore*. Berkeley, California: University of California Press.
- Golledge, R. G. (2008). Behavioural geography and the theoretical/quantitative revolution. *Geographical Analysis*, 40 (3), 239-257.
- Golledge, R. G., Rushton, G., ve Clark, W. A. (1966). Some spatial characteristics of Iowa's dispersed farm population and their implications for the grouping of central place functions. *Economic Geography*, 261-272.
- Gordon, R. (1992). *The Bushman myth: the making of a Namibian Underclass*. Boulder, Colorado: Westwies Press.
- Gould, P. ve White, R. (1974). *Mental maps*. London: George Allen and Unwin.
- Gümüşçü, O. (2012). Katip Çelebi’den günümüze Türkiye’de coğrafyanın tarihi serüveni. TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu 2012 Bildiriler Kitabı içinde (s.389-423). Ankara: TÜCAUM.
- Hartshorne, R. (1939). The nature of geography: A critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the Association of American Geographers*, 29, 173-658.
- Harvey, D. (1969). *Explanation in geography*. London: Edward Arnold.
- Hovorka, A. J. (2006). The No. 1 Ladies' poultry farm: A feminist political ecology of urban agriculture in Botswana. *Gender, Place and Culture*, 13 (3), 207-225.
- Huntington, E. (1915). *Civilization and climate*. New Haven: Yale University Press.

- Hurley, P. T ve Arı, Y., (2009). Mining (Dis)Amenity: A political ecology of resistance to gold exploration in the Kaz Dagi Mountains of western Turkey. AAG Annual Meeting, March 25, Las Vegas, Nevada, U.S.A.
- Hurley, P. T. ve Arı, Y. (2011). Mining (dis)amenity: The political ecology of mining opposition in the Kaz (İda) Mountain region of western Turkey. *Development and Change*, 42 (6), 1393-1415.
- Hütteroth, W. (1992). Cumhuriyet döneminde coğrafya biliminin gelişmesine dışarıdan bir bakış. *Selçuk Üniversitesi, Ata Dergisi*, 2, 21-28.
- İbn-Haldun, (1990). *Mukaddime I. Şark İslam Klasikleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Johnston, R. J., ve Sidaway, D. (1997). *Geography and geographers: Anglo-American geography since 1945*. John Wiley & Sons.
- Jordan-Bychkov, T. G. ve Domosh, M. (2005). *The human mosaic: a thematic introduction to cultural geography*. New York: Macmillan.
- Karabulut, M. (2012). 20. yy'da coğrafi düşüncede meydana gelen değişimler. TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu 2012 Bildiriler Kitabı içinde (s.357-361). Ankara: TÜCAUM.
- Kates, R. W. (1962). *Hazard and choice perception in flood plain management*. Chicago: University of Chicago.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncenin değişimi ve paradigmlar. *Coğrafya araştırma yöntemleri* (Y. Arı ve İ. Kaya Ed.), içinde (s.19-49). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.
- Kayan, İ. (2000). Türkiye üniversitelerinde coğrafya eğitimi: amaç, yeni hedefler, sorunlar ve öneriler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 11, 7-22.
- Kaysirili, A. (2010). Carl Ortwin Sauer ve kültürel coğrafya. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24 (15), 177-190.
- Koçman, A. (1999). Cumhuriyet döneminde yüksek öğretim kurumlarında coğrafya öğretimi ve sorunları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 10 :1-14.
- Köse, A. (2005). Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2): 165-200.
- Kuhn T. S. (1970). *The Structure of scientific revolutions*. (2nd edition). Chicago: University of Chicago Press.
- Livingstone, D. (1993). *The geographical tradition: episodes in the history of a contested enterprise*. Wiley-Blackwell.
- Lloyd, R. (1989). Cognitive maps: encoding and decoding information. *Annals of Association of American Geographers*, 79 (1): 101-124.

- Lowenthal, D. (1961). Geography, experience and imagination: toward a geographical epistemology. *Annals of Association of American Geographers*, 51 (3): 241-260.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*, London: The M.I.T. Press.
- Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*. 23 (4), 421-437.
- Marsh, G. P. (1864). *Man and Nature: or physical geography as modified by human action*, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- McNeill, J. R. (2010). The state of the field of environmental history. *Annual Review of Environment and Resources*, 35, 345-374.
- Neumann, R. (2014). *Making political ecology*. Routledge.
- Neumann, R. (2005). *Making Political ecology. Human geography in the making series*. Hodder Education: London.
- Nietschmann, B. (1973). *Between land and water: the subsistence ecology of the Miskito Indians, Eastern Nicaragua*. New York: Seminar Press.
- Ölgen, M. K., Erdal, Ü. ve Sökmen, Ö. (2009). Turgutlu-Salihli arasında organik tarım faaliyetlerinin toprak üzerindeki etkileri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 18 (1-2), 17-30.
- Olgun, H. (2009). Politik ekolojinin karanlık yüzü: Nazi ekolojisi üzerine notlar. *Liberal Düşünce*, 56, 197-213.
- Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19 (2), 1-25.
- Özgülç, N., ve Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya: geçmiş. kavramlar. coğrafyacılar*. İstanbul, Çantay Kitabevi.
- Özgür, E. M. ve Yavan, N. (2013), Türk coğrafyacılarının iç hesaplaşması: neden başaramadık? Nasıl başarabiliriz? *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1 (1), 14-38.
- Öztürk, M. ve Karabağ, S. (2013). Coğrafyada paradigmlar. *Journal of European Education*, 3 (1), 8-32.
- Pattison, W. D. (1964). Four traditions of geography. *Journal of Geography*, 64, 211-216.
- Pattison, W. D. (2003). Coğrafyanın dört geleneği (Çev:Yılmaz Arı). *Ege Coğrafya Dergisi*, 12, 119-125.
- Peet, R. (1998). *Modern geographic thought*. Oxford: Blackwell.
- Peet, R. (1985). The social origins of environmental determinism. *Annals of the Association of American Geographers*, 75 (3), 309-333.
- Peet, R., ve Watts M. (1996). *Liberation ecologies: environment, development, social movements*. London: Routledge.

- Peluso, N. (1992). Rich forest, poor people: research control and resistance in Java. California: University of California.
- Pérouse, J. F. (2012) Türkiye'de coğrafyanın yansımaları. (Çev. N. Yavan ve S. Acar) Coğrafi Bilimler Dergisi, 10 (1), 1-8.
- Rappaport, R. 1967. Pigs for the ancestors: ritual in the ecology of a New Guinea people. New Haven: Yale University Press.
- Robbins, P. (2004). Political ecology. Oxford: Blackwell.
- Robinson, J. L. (1976). A new look at the four tradition of Geography. Journal of Geography, 75 (9), 520-530.
- Robinson, J. L. (2005). Coğrafyanın dört geleneğine yeniden bakış (Çev. Yılmaz Arı). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi (Ed. Yılmaz Arı) içinde (s.135-146). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Rocheleau, D., Thomas-Slayter, B., ve Wangari, E. (2013). Feminist political ecology: Global issues and local experience. Routledge.
- Rogers, A. (1992). Key themes and debates. a student's companion to geography. Oxford: Blackwell.
- Sauer, C. O. (2005). Peyzajın morfolojisi (Çev: Yılmaz Arı), 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde, S: 53-84, Konya: Çizgi Kitabevi, (Orijinal Basım Tarihi 1925).
- Semple, E. C. (2005). Fiziki çevrenin insana etkileri (Çev: Yılmaz Arı) Y. Arı (Ed.). 20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi içinde (s.23-37). Konya: Çizgi Kitabevi (Orijinal Basım Tarihi 1911).
- Soja, E. W. (1989). Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory. Verso.
- Somuncu, M. (2014). Coğrafya ve çevrebilimi üzerine. Bir disiplinin iç dünyası: modern Türk coğrafyası üzerine söyleşiler (Bekaroğlu, E., Özdemir, A.R., Ed.) içinde (s. 285-318), İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Spate, O. H. K. (1957). How determined is possibilism? Geographical Studies, 4 (1), 3-12.
- Sponsel, L. E. (2012). Spiritual ecology: A quiet revolution. Santa Barbara, California: Praeger.
- Steward, J. H. (1955). Theory of culture change. Urbana: University of Illinois Press.
- Stoddart, D. R. (1986). On geography and its history. Oxford: Blackwell.
- Sutton, M. Q. ve Anderson, E. N. (2014). Introduction to cultural ecology. Lanham, AltaMira.

- Tanoğlu, A. (1964). Coğrafya nedir? İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 14, 3-14.
- Temuçin, E. (1995). Türkiye’de kentleşmenin sıcaklık koşulları üzerine etkisi. Ege Coğrafya Dergisi, 8 (1), 75-92.
- Thomas, W., Sauer, K., Bates, M, ve Mumford, L. (1956) Man’s role in changing the face of the Earth, Chicago: University of Chicago Press.
- Thone, F. (1935). Nature rambling: we fight for grass, The Science Newsletter, 27 (717), 5-14.
- Thrift, N. (2007). Non-representational theory: Space, politics, affect. Routledge.
- Tolun, B. (1980). Davranıslara yönelik coğrafya, anglo-saksonların ‘behavioral geography’si ve sosyo- ekonomik deneyimleri. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 23, 257-278.
- Tuan, Y. (1975). Images and mental maps. Annals of Association of American Geographers, 65 (2): 205-213.
- Tunçel, H. (2002). Türk öğrencilerinin zihin haritalarında İslam ülkeleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (2): 83-103.
- Turhan., E. (2011). Karpuzlar ve insanlar hakkında: Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliğinin ve tarımdaki neoliberal dönüşümün politik ekolojisi yolunda. Praksis, 25: 69-86.
- Turner, B. L. (1988). The earth as transformed by human action. The Professional Geographer, 40 (3), 340-341.
- Tuysuz, S. ve Yavan, N. (2012) Bölgesel coğrafya yaklaşımı ve Türk coğrafyasındaki etkileri üzerine kritik bir değerlendirme. TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s.390-405). Ankara: TÜCAUM.
- Tümertekin, E. (2001). Beşeri coğrafya. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de bilim: sosyal bilimler II içinde (s. 187-217), Ankara: TÜBA Yayınları.
- Tümertekin, E. (1990). Çağdaş coğrafi düşüncenin oluşumu ve Paul Vidal de la Blache. İstanbul: Coğrafya Enstitüsü.
- Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2004). Beşeri coğrafya: insan. kültür, mekân, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Unwin, T. (2013). The place of geography. Routledge.
- Waddell, E. (1977). The hazards of scientism. Human Ecology, 5, 69-75.
- Walmsley, D. J., ve Lewis, G. J. (2014). People and environment: Behavioural approaches in human geography. Routledge.
- Watts, M. (1983). Silent violence: food, famine and peasantry in Northern Nigeria. California: University of California.

- White, G. (1974). Natural hazards: local, national, global. New York: Oxford University Press.
- Wolf, E. (1972). Ownership and political ecology. *Anthropological quarterly*, 45, 201-205.
- Wright, J. K. (1947). Terrae incognitae: the place of the imagination in geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 37 (1), 1-15.
- Yavan, N. (2005). Bilim felsefesi bakımından coğrafyada pozitivist yaklaşım. *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildiriler Kitabı içinde (s.405-414)*. İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu.
- Yavan, N. ve Kaya, İ. (Eds.) (2012). *International perspectives on postgraduate education and training in geography*. Diyarbakır: Turkish Association of Geographers.
- Yenmez, N. (2009). Stratejik bir maden olarak bor minerallerin Türkiye için önemi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, 19, 59-94.
- Yücel, T. (1987). *Türkiye coğrafyası*. Ankara: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, 68, Seri: 7, Sayı: A.5.
- Zimmerer, K. S. (1994). Human geography and the "new ecology": The prospect and promise of integration. *Annals of the Association of American Geographers*, 84 (1), 108-125.